

Ս Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԵՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ ՀԱՅ ՊԵՏՐԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԵ՝ ՏԱՐԻ 1941

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԵՄ

Ս Ի Ո Ն

ժԵ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1941

Մ Ա Յ Ի Ս

ԹԻԻ 5

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՆԱՀԱՆՁՐ

Հասարակ տեղիք մըն է ըսել այլևս՝ թէ աշխարհ մէկը կ'ապրի պատմական իր մեծագոյն ստղնապնէն, թէ ամբողջ դարաշրջան մը կը վերջաւորի, և նոր մը անձև և անանուն, ի ծննդեան է. թէ կոչուած ենք վկաներ ըլլալու պատմական խոր յեղաշրջումի մը, և թէ վերջապէս նախօրեակին ենք յայտնութեան թուականի մը կարծես: Աշխարհը, կը հաւաստեն ընկերային զիտութեանց խուզարկուները, կ'անցընէ շրջան մը՝ որ շատ նման է հին աշխարհի վախճանին, կրելով իր մէջ բոլոր ակաթանիշերը անոր հոգեւորքին: Այսօր անգըթութիւնը, ոճիւրը, ամէն ժամանակէ աւելի ապերասանօրէն կ'իշխեն, և այս իր խորունկ պատճառները ունի:

Լուսաւորութեան և ճարտարաբուեստի այս դարը եղած է անհաւատութեան, անգըթութեան և տարակոյսի դար մը նոյն ատեն: Միջին դարէն սկսեալ մինչև մեծ պատերազմ, հինգէ աւելի դարեր՝ մարդկութիւնը իր որոնումին մէջ, երջանկութեան, «արքայութեան» և արդարութեան իտէալներու ետեւէն ճիշդ է որ երևան բերաւ ուշադրաւ միութիւն մը ջանքերու, բայց որովհետև ինչ որ այդ դարերը նուաճել կը ջանային, կեանքի աշխարհիկ ու նիւթական երեսին կը պատկանէր մասնաւոր, կը հասկցուի թէ հոգեկանին զանցումը այս ճիգին մէջ պատահական չէր կրնար ըլլալ. անիկա տուրքն իսկ էր վերածնունդութեան: Ասկէ՝ այն բոլոր արեւնները որոնք հոսեցան եղբայրներու միջև, քանի որ կեանքի հարցը վերածուեր էր առաւելագոյն վայելքի հարցի մը:

Մեծ պատերազմը չուժեց այսպէսով ծնունդ առած, բառին խորագոյն իմաստով, մարդկային քաղաքակրթութեան այս մեծ տաղնապը: Ազգերը փառքին ներքնապէս և արտաքնօրէն բաժնուած և թշնամի կողմերու, կրօնը կորսնցուցած իր խարխիւները, այլևս հոգեկան պերճանք մը դարձեր էր, և չէր կրնար իր բուն դերը կատարել: Սկզբունքներն ու աւանդութիւնները, որոնք վարեր էին կեանքը արևմտեան քաղաքակրթութեան, դադրած էին իրենց դերէն: Այս բոլորին կը յաջորդէր խորունկ բեկում և յուսալքում:

Քաղաքական և ընկերային արդիական տեսութիւններ ջանացին լուծումներ բերել աշխարհի տազնապին. ընկերային այս վարդապետութիւններն ու վարչաձևերը սակայն կոչ կ'ընէին մարդկային ծանր ու թանձր բնագոյներուն միայն, դասակարգային շահերու, արեան ձայնին և առհաւութեան: Ժամանակը որ տրուեցաւ այս դրութիւններուն իրենք զիրենք փորձարկելու, չափազանց կարճ է դժբախտաբար, բայց լեցուն ամենէն ահռելի սարսափներով:

Երբեմնի դասական մշակոյթը Եւրոպայի, կը ներշնչուէր ու կ'առաջնորդուէր քրիստոնէութեամբ. դարերով քրիստոնէութեան ոգին ու օրէնքը իբր խորխորաններ ծառայեցին արեւմտեան քաղաքակրթութեան: Վերածնութեան թրուականներէն վերջ, դիտական ճարտարարուեստական և անտեսական նոր յեղաշրջումներ միջամտեցին, զառաժեշտով մարդկութիւնը իր բարձրագոյն և աստուածային ճակատագրէն, և մեր տպրած տազնապին յատակը այդ պատճառն է որ պէտք է տեսնել: Մարդիկ ունին յաւիտենական և ամէն ճշմարիտ յառաջդիմութեան առաջնորդ յարացոյցներ, երբեմնի դասական մշակոյթը զանոնք իրենց ծաղկումին հասցուցած՝ կը հաւատար անոնց դերին. այժմու ոչնչապաշտ վարդապետութիւնները կ'ուրանան այդ բոլորը: Մարդը այսօր այլևս արժէք մը չի նկատուիր, վասնզի դադրած է ըլլալէ պատկերը Աստուծոյ, Այժմու աշխարհը ուրիշ արժէքներու կը նայի. մարդէն, ազատութենէն և ճշմարտութենէն վեր կը դասէ ոյժը, թէքնիքը, ցեղը և պետութիւնը, ընկրկումի և նահանջի մատնելով այսկերպ քրիստոնէութիւնը, և դասական մշակոյթը դարերուն որ կը պատմուածանէր այդ ոգին:

Այժմ արդարութեան յաջորդած է ոյժը, և անհատի անձնաւորութիւնը փոխարինուած զանգուածով: Այժմ այս առարկայացումը և տարանջատումը մարդէն, անբանութեան կ'առաջնորդէ զայն: Այս մտայնութիւնը սակայն արդիւնք չէ մարդուն ստորին բնագոյններու և ախորժակներու յաղթանակին, այլ թէքնիքի, ցեղի, և զանգուածի նորօրինակ պաշտամունքին: Արդի բարբարոսութիւնը քաղաքակրթութեամբ բարբարոսութիւն մըն է, և կը կրէ ախտաբանական վիճակներու նկարագիր մը, և աստով աւելի վասնզաւոր: Եւ այս ժխտումները տակաւ յանգեցան մեր օրերու այս անանուն անդոհին: Վասնզի անքրիստոնէութիւնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ անմարդկայնացում (*Dehumanisation*), որ հերքումն է տասնևութ դարերու քրիստոնէական քաղաքակրթութեան:

Թէ ինչպէս իմացական այս ծիւղն տեսութիւնները դետին շահեցան, պատմական իրողութիւններ են այլևս, որոնք բացատրութեան չեն կարօտիր: Պատմութեան մէջ կան նման սև օրեր, նահանջող տարիներ, ստորերկրեայ եւ անգիտակից մղումներու տակ, և մենք անոնցմէ մէկուն մէջ կ'ապրինք:

Մեր դարու մշակոյթը իր բոլոր երեսներուն վրայ կ'ուրանայ աստուածայինը մարդուն մէջ: Ս. Գիրքն ու յունական մշակոյթը լրացած քրիստոնէութեամբ՝ այժմ նահանջի մէջ են: Արդի զրականութեան, իմաստասիրութեան, և նոյնիսկ աստուածաբանութեան մէջ մարդը դադրած է գերագոյն արժէք մը նկատուելէ, և դարձած է «շիկերու կծիկ», «սեռային բնագոյն», «բանական դործոն», և «անստեղծ կարողութիւն»: այս բոլորը քով քովի եկած կը դիմազեղծեն քրիստոնէութեան ըմբռնումով հասկնալի, Աստուծոյ պատկեր մարդը:

Ազատութիւնը՝ գերագոյն իրաւունքը մարդուն, կապտուած է իրմէն։ Յակոյն մարդը ազերջանիկ է, և պատմութիւնը ողբերգական, առանց այդ հոգեկան տգատութեան։ Տխուր է խոստովանիլ թէ մարդը չէ այսօր առարկան պատմութեան, որովհետեւ ներկայ ընկերութեան մէջ մարդը ծախած է իրեն բեռ եղող և զինք բանտի ու խաչի առաջնորդող ազատութիւնը՝ փոր մը հացի։ Արդի ընկերային ամենէն աւելի աչքառու վարչաձևերուն տակ, մարդեր զրուհուած են իրենց միակ կարելի իրաւունքէն, — իրենց ազատութենէն։ Աշխարհը մտած է շրջանի մը մէջ՝ ուր նուազագոյն քանի մը հազարամբուռ ամենասրտաւուռ ճիզերու զինը կազմող մշակոյթը վտանգուած կը թուի մեզի։ Այսպէս քսաներորդ դարու մէջ զազաններու նման զիրար փողոտելու համար չէր որ մարդիկ մեկնեցան հնութեան ամենախորունկ քարայրներէն, սերունդ առ սերունդ, սպանելով իրենց մէջ մասը կենդանական, և շինելով մաս մաս անորակելի այն աստուածային բանը զոր հոգի կը կոչենք։

Մեր օրերուն ընթացք առած կեղծ կրօնաբանութիւնը, ծաւալած ամենուն, մարդուն մէջ կը սպաննէ հոգեկան բարձրագոյն կեանքը։ մերժելով զԱստուած՝ անոնք կը մերժեն գերագոյն արժէքը մարդկային անձնաւորութեան։ Քրիստոնէութիւնը միայն կրնայ ցուցնել մարդուն իրական և բարձրագոյն ճակատագիրը, և ի վիճակի ընել մարդը վայելելու իրական և լեցուն կեանք մը։ Միւս տեսութիւնները մարդկային կեանքը կը դիտեն մէկ կողմի վրայ միայն, իր նիւթական երեսով։

Քրիստոնէութիւնը, ինչպէս սխալ կը մտածեն ոմանք, բարոյական եւ կրօնական դրութիւն մը չէ լոկ, նմաններու կարգին, այլ յայտնութիւն մը Աստուծոյ սիրոյն և կամքին, գերազանցօրէն վեր միւսներէն։ Առանց այս հաւատքին և անոր խոր հասկացողութեան, արևմտեան կոչուած քաղաքակրթութիւնը վտանգի մէջ է։ Քրիստոնէութեան պատասխանը բոլոր ժամանակներու որոնումներուն՝ յայտնութիւն մըն է պատմութեան իրադարձութեանց ընդմէջէն, ուր մարդը կեդրոնն է, և Աստուած կը կամենայ և կը զործէ անմահ արժէքներով։ Ինչ որ ալ եղած ըլլայ խոստումը զալիք ժամանակներուն, քրիստոնէութիւնը ոչին պէտք է կազմէ անոր բարոյական, կրօնական և օրէնսդրական դրութեանց, փրկելու համար աշխարհը իր ներկայ աւազակներուն։

Ականք այս տողերը, ըսելով թէ աշխարհը նահանջի մէջ է, կը վերջացնենք սակայն զայն այն խորունկ յոյսով, թէ մարդկութիւնը ինչպէս միշտ, այս անգամ ևս պիտի չթողու որ արդարութեան և ազատութեան դժբախտ բայց սրբազան զբօշը, ցեխերուն մէջ, և մոյկերու ներքեւ տրորուի, որ շուտով պիտի կարենանք ողջունել թուականը՝ ուր մարդուն լաւագոյն մասը իր վայել յարգանքը պիտի ընդունի, վերամտնելով յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ գէպի իր մեծ ճակատագիրը։

Դիշերը նուազ գեղեցիկ չէ ցորեկէն, վասնզի խոստումն իսկ է անոր։ Բոլոր նշանները ցոյց կուտան թէ մենք լուսաւոր դարաշրջանի մը նախօրեակին ենք, պիտի զայ նորը, և այն՝ հոգեկան է սուսեկաբար։

Ասիկա մեր քրիստոնէի հաւատքն է։

ԽՄԲ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՏԱՌԱՊԱՆՔԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ

Ս. ԳՐԲԻ ՄԷՋ

Ս. Գրբը գեմքերու և դէպքերու պատմութիւն մը ըլլալէ աւելի, կրօնական գաղափարներու և հոգեւոր կեանքի աստիճանական զարգացման ընթացք մըն է։ Այդ գաղափարները և կեանքը հոգ կը յայտնուին իրենց ամենէն նախնական վիճակով, և դարերու ընթացքին, յայտնութեամբ և փորձառութեամբ հետզհետէ աւելի կ'ընդլայնին ու կը զարգանան հասնելով իրենց կատարելութեան։

Ս. Գրբի մէջ յիշուած բոլոր դէպքերը, ինչպէս նաև բոլոր դէմքերը, ըլլան անոնք պատմական կամ ոչ, կը ծառայեն այդ յաւիտենական գաղափարները ներկայացնելու մարդոց, կամ անոնց փոխանցելու այդ կեանքը, վասնզի անոնք՝ այդ կեանքն ու գաղափարները, մարդոց նկարագիրը կերտող և զանոնք իրենց նպատակին ու կոչումին առաջնորդող աստուածային միջոցներ են։

Այս անգամ պիտի ջանանք տառապանքի գաղափարին ծագումն ու զարգացումը ներկայացնել համառօտութիւն։

Տառապանքը մարդուն հետ ծնած, անոր միտքը չարչարող ամենէն կնճռոտ և անլուծելի խնդիրն է։ Անիկա բոլոր կրօնքներն ու խմաստասիրական դպրոցները զբաղեցնող առեղծուածն է եղած. ամէնքն ալ փորձած են բացատրել ու լուսաբանել զայն։

Արդ, Ս. Գրբն ալ, այդ ձեռով, նախնական ժամանակներէն սկսեալ, նկատի առած է այդ գաղափարը, և իր կարգին, դարերու ընթացքին աստիճանական զարգացումով բացատրած զայն։

Բոլոր հին ժողովուրդները կը հաւատային թէ մարդոց դժբախտութիւններն ու երջանկութիւնը կախուած էր աստուածներու քմահաճոյքէն։ Բոլոր խորհրդաւոր հիւանդութիւնները, բոլոր դժբախտութիւնները կը բացատրուէին գերմարդկային ուժերու ազդեցութեամբ. ամէն անգամ որ բարեխախտութիւն մը կամ դժբախտութիւն մը պատահէր անհատի մը կամ ընկերութեան,

նախնական մարդուն համար ատիկա արդիւնքը կը համարուէր աստուածներու բաւականաճութեան կամ ցատումին։ Եւ անոնք կարգ մը բարոյական խորք չունեցող արարքներով, կը փորձէին հաճեցնել աստուածները, և առջեւ առնել այդ դժբախտութեան։

Հակառակ անոր որ երբայցիները կանուխէն ընդունած էին միաստուածեան կրօնը, սակայն, Հին Կտակարանի մէջ յաճախ կը տեսնուին դէպքեր, որոնք կը յիշեցնեն Խորայէլի նախնական հաւատալիքները, ու անոնց կապը սեմական միւս ժողովուրդներուն հետ։ Երբայցիներն ալ նոյն գաղափարը ունէին Եհովայի մասին դժբախտութիւններու և տառապանքի նրկատմամբ։ Եւ ճիշդ բարոյական խորք չունեցող արարքներով կ'ուզէին հաճեցնել Եհովան դժբախտութեանց մատնուած պարագային։

Այսպէս, երբ Մովսէս Եհովայի պատգամին համաձայն Եգիպտոս կը վերադառնար, իջեանին մէջ Տէրը կ'երևի և առանց ունէ պատճառի զայն սպանել կ'ուզէ։ Սակայն իր զաւակին թլփատութիւնը կը փրկէ այդ ողբերգական պարագան (Ել. 7. 24-26)։

Նոյնպէս, երբ Սաւուղ Եհովայի առաջնորդութիւնը կը խնդրէր, Փղշտացիներուն դէմ ելլելու համար, Եհովան զլացաւ, ապա յայտնի եղաւ որ, հակառակ Սաւուղի արգելքին ըստ որում բոլոր Խորայէլացիները ամբողջ օր մը բնաւ պիտի չուտէին, և Յովնաթան առանց տեղեակ ըլլալու այս արգելքին, դաշտէն անցած միջոցին մեղուներու փեթակէն իր զաւազանին ծայրովը մեղր ճաշակած էր, ատոր համար Եհովան չէր հաճած իր օժանդակութիւնը Սաւուղին Փղշտացոց պարտութեան համար (Ա. Թգր. Ժ. 24-30, 36-40)։

Դարձեալ, երբ Սաւուղ կը փորձէր վստահել Դաւթին, ան կը պատասխանէր. եթէ Եհովան է որ քեզի իմ դէմս հանած է, զոհով մը թող հաճի (Ա. Թգր. Ի. 29)։

Ինչպէս կը տեսնուի՝ այս երեք դէպքերուն մէջն ալ Եհովան առանց ունէ պատճառի մը կը պատուհասէ այս ինչ անձը կամ ընկերութիւնը, և ենթակաները կը խորհին պարզ զոհադործութեամբ մը կասեցնել այդ պատուհասը և հաճեցնել Եհովան։

Հետևաբար, կարելի է այսպես եզրակացնել՝ Երբայեցիներուն նախնական ըմբռնումը տառապանքի մասին, մարդիկ գոթախտութեան կ'ենթարկուէին վասնզի եհովան կը վայրանար անոնց կարգ մը թեւացումներուն կամ արարքներուն համար, առաջին պայմանն էր ուրիմն հասկնալ աւոր զայրոյթին պատճառը և ըստ այնմ գարմանել զայն:

Տառապանքի խնդրոյ նկատմամբ այս ըմբռնումը կամաց կամաց բարեփոխուեցաւ Միաստուածեան գաղափարին գարգացումովը, որուն շնորհիւ եհովան դադրեցաւ փոփոխական և քմահաճ ըլլալէ. անոր վերադրուեցաւ բարոյական բարձր հանգամանք և հաստատուն նկարագիր, և անհունապէս բարի և արգար յատկութիւն, «Աստուած որոյ ճշմարիտ են գործք նորա, և ամենայն ճանապարհք նորա իրաւամբք, Աստուած հաւատարիմ է և ոչ գոյ ի նմանիրաւութիւն, արդար և անարատ է Տէր» (Բ. Օրէնք, ԼԲ. 4):

Այս նոր ձեռով յայտնուած Աստուածը, որ հաւատարիմ, արդար և անսահման բարութիւն էր, փոխանակ զիրաւացնելու տառապանքի խնդրոյն լուծուած, աւելի կարծես կնճռոտեց զայն. ինչպէս կարելի էր Աստուծոյ անսահման բարութիւնը հաշտեցնել այն ակնյայտնի անարգարութիւններուն՝ ուրոնց կ'ենթարկուէր մարդը յաճախ. միթէ իրաւունք չունէին նախնիք, աստուածնէրու քմահաճոյքին կապել մարդոց ճակատադիրը երբ մանաւանդ անոնց ուշադրութենէն չէր վրիպեր որ անիրաւները կը բարգաւաճէին, բարի մարդիկ կը տառապէին, օգտակար մարդիկ կանուխ կը մեռնէին, ընկերութեան անօգուտ և անպիտան մարդիկ երկար կ'ապրէին, կը տեսնէին մանուկներ որոնցմէ ոմանք կը ծնէին բախտաւորութեան մէջ և ուրիշներ տխուր և անբուժելի ակտերով վարակուած, երկու ընտանիքներ նման ընթացքով և բարոյական նոյն մակարդակով, մէկը կը վայելէր կեանքին բարիքները, իսկ միւսը՝ կ'ենթարկուէր տաժանելի դժուարութեանց: Այս իրողութիւնը կը զրադեցնէր նախամարդուն միտքը այնպէս ինչպէս կը զբաղեցնէ ամէն ժամանակի մարդուն միտքը. կեանքը կարծես գոթախտութեանց եւ բարեբախտութեան խառնուրդ մըն է, որ կ'իյնայ մարդոց վրայ

առանց նկատի առնելու անոնց բարոյական յատկութիւնները և ապրումները:

Այսպէս, որչափ որ Հրեաները խորունկ կերպով հաւատացին Աստուծոյ անսահման բարութեան, այնչափ աւելի դժուարացան բացատրել տառապանքի խորհուրդը. այսպիսի պարագաներուն երբ ըմբռնումը կամ գաղափարը կը փոխուի, նորէն հին բանաձևն է որ կ'օգտագործուի բացատրելու համար ստեղծուած վիճակը. այս նոր բացատրութեան համաձայն, Աստուած աւելի բարոյական յատկութիւններով է որ կ'որակուի. և ինչ որ հաճոյք կամ տրհաճութիւն կը պատճառէ անոր, կը բացատրուի բարոյական եղբերով: Հետևաբար նոր բացատրութիւնը կը տարազուի այսպէս. մարդուն երջանկութիւնը կամ ապերջանկութիւնը Աստուծմէ է, որպէս արտայայտութիւն իր հաճութեան կամ ցասումին, և միակ բանը որ Աստուծոյ հաճելի է, բարոյապէս ըմբռնուած բարութիւնն է, և միակ բանը զոր ան կ'ատէ, բարոյական չափքն է, հետևաբար առաքելի մարդիկ կը վայելէին Աստուծոյ բարիքը և երջանիկ են, իսկ գոթախտները յանցապարտներն են: Բոլոր տառապողները իրենց գործած մեղքի պատիժն է որ կը կրեն: «Ո՛չ առէ արգարութիւն որ դատէ դամեանայն երկիր»:

Դարեր շարունակ այս բացատրութիւնը միակ միջոցը եղաւ Երբայեցիներուն, պահելու համար իրենց հաւատքն ու վստահութիւնը Աստուծոյ արդարութեան վրայ: Ժամանակի ընթացքին, Իսրայէլի ազգեցիկ մարդիկ, ինչպէս Ամովս, Միքիա և Երեմիա մարգարէները, զօրաւոր կերպով պաշտպանեցին այս ուսուցումը: Ս. Գրոց պատմական գիրքերը իրենց նկարագրած պատմական դէպքերով լուսաբանեցին և հաստատեցին զայն, և ան այլևս նկատուեցաւ Իսրայէլի ուղղափառ վարդապետութիւնը տառապանքի գաղափարին: Այս տեսութեան համաձայն Իսրայէլի պատմութեան բոլոր գոթախտութիւնները իբր պատիժ տրուած էին իր գործած յանցանքներուն, և բախտաւոր ժամանակները իբր վարձատրութիւն իր հաւատարիմ ընթացքին. այլևս Հին Կտակարանի ուղղափառ և սովորական բացատրութիւնն էր թէ բոլոր մարդկային տառապանքները կ'ենթադրեն համապատասխան մեղքեր, վասնզի Աստուած

որ արհամարհեն զարհամարհանաւ: Տնկեցեր զնոսա և արմատացան, ծնան որդիս և տարին պտուղ: մերձ էս դու, Տէր, ի բերանս նոցա, և հնօր յերկամանց նոցա, և դու, Տէր, գիտես զիս, տեսեր զիս՝ և փորձեցեր զսիրտ իմ առաջի քու: Ընդէ՞ր որ արտօնեցանեն զիս և զօրանան, և վերք իմ սաստիկք, ուստի՞ բժշկեցայցաւ: Այս տողերը իր տառապալիք կեանքը և դառն փորձառութիւնն է որ կը պատկերացնեն, ան կը տեսնէ անիրաւները բարգաւաճ, հարստ և երջանիկ: Եւ ինքը՝ Աստուծոյ Մարգարէն, հաղորդ անոր հոգւոյն, հնազանդ անօր կամքին, քարոզիչ անօր պատգամներուն, կը հալածուի անոնցմէ ու կը առնուի և չի կրնար հաշտեցնել այն՝ Անոր արդարութեան հետ: Եւ իր այս տողերը բողոքի ճիշ մըն են աւելի քան թէ պարզ ներկայացումը իր վիճակին: Այսպէս, մինչ մէկ կողմէ երեմիա մարգարէին համար բռնական էր Խորայէլի ժողովուրդին կրած տառապանքները, բայց, հակառակ մինչև այն ատեն ընդունուած ուղղափառ վարդապետութեան, անբացատրելի կը մնար դարձեալ անհատներու բաժին ինկած բախտը: Աստուծոյ գաղափարին զարգացումը իբրեւ բարեգութ և արդար, և անհատականութեան կարեւորութիւնն ու պատասխանատուութիւնը նոր վիճակ մը ստեղծեցին և ատոր հետեանքով տառապանքի գաղափարը անոնց ազդեցութեամբ սկսաւ նոր դիմաւորում մը ստանալ:

Անհատականութեան զարգացման այս երևոյթը դարձեալ զբաղեցուց միտքերը, և Խորայէլի առաջնորդները, Աստուծոյ արդարութիւնը պաշտպանելու նախանձախնդրութեամբ, հին բանաձեւը պատշաճեցնել ուղեցին նաև ստեղծուած այս նոր կացութեան, կըրակացնելով թէ երջանիկ և բարեբախտ անհատները բարի էին և ապերջանիկները՝ մեղաւորներ: Սակայն, Խորայէլի քաղաքական պայմանները փորձառութեան նոր դասեր տուած էին իրեն, անոր չնորհա անշիւում ունեցած էր օտար ժողովուրդներու հետ, տեսած էր անոնց ալ հաւաքական և անհատական կեանքը և բաղդատած իրենին հետ, և այլևս գոհացուցիչ չէր դանիւր տրուած այդ բացատրութիւնը: Ամբողջ Բաբելոնի ընթացքը աւելի լսու է Սիւնի ընթացքէն՝ կը գոչէին անոնք: Մարգարէներն

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՍՆԵՐՈՒ ՎԱԽՃԱՆԸ

Սուրբ վերնադիր մը. բայց պատրանքներէ տարուելու կամ տալաւորութիւն ըստեղծելու ինքնախարութեան մը միամտութիւնէն չի գար ան, ու որքան տկար ըլլայ մտածումներով ձեռք բերուած զարմանք մեր օրերու պատերազմներու ստեղծած չարիքին, հարցը կ'ըրաղեցնէ մարդկութիւնը, հիմա մանաւանդ որ կը գտնուինք պատերազմներէ վերջ ու պատերազմներու մէջ:

Սխալ պիտի ըլլար սպասել որ անցնի փոփոքիկը, անկէ ետք միայն մտածելու նոր չարիքներու խափանումին: Որովհետեւ, խաղաղութեան օրերն են յոճախ որ կը պատրաստեն պատերազմը ու կը նպաստեն

ալ աւելի կը քաջալերէին այս զգացումն իրենց արի և պաշտպանութեան կեցուածքով: Այս տեսութիւնը հետզհետէ զարգացաւ և վերջապէս ծնունդ տուաւ Յորի զրքին որ այս տեսակէտով նոր դարազուլումը քացաւ Խորայէլի կրօնական մտածումին մէջ, անիկա այլևս պաշտօնական հերքումն էր ընդունուած բանաձեւին և ի օրատասխան իր բարեկամներուն, որոնք տակաւին կը պաշտպանէին այդ բանաձեւը, ան կը հարցնէր, Ընդէ՞ր բնաւ ամպարիչոք կենդանի իցեն, հնացեալք ի մեծութեան: Եւ որդիք նոցա առաջի աչաց նոցա՝ Տունք նոցա աւջողեալք, և երկիւղ և ոչ ուստեք, և տանջանք ի Տեսանէ՛ չեն ի վերայ նոցա: Արջաւ նոցա ոչ սխալեաց ի ծնողնէ, ասրիցաւ յդի նոցա՝ և ոչ վրիպեցաւ: Մանկունք նոցա խաղան առջի առեալ սաղմոսարան և քնար, և ուրախ լինին ձայնիւ երգոց: Կատարեցին ի բարութեան զկեանս իւրեանց, հանգստեամբ ննջեցին:

Այդ գիրքը կրցաւ փոխել Խորայէլի ուղղափառ մտածումը և եղբակացնել թէ՛ թէ՛ ամէն մեղք կրնայ տառապեցնել, բայց ամէն տառապանք՝ մեղքի արդիւնք չէ՝ մեղաւորները պիտի տառապին, բայց բոլոր տառապողները անհրաժեշտօրէն մեղաւորներ չեն:

(Ս. Վ. Մ.)

(Երաժշտիկ)

անոր, մինչդեռ յարմարագոյն պահն է պատերազմի դաշտին վրայ խոկ՝ սոսկումներու ու աւերի այդ վայրկեանին անգրադառնալ իրողութեան, վերջնական ու արմատական ընելու համար պատերազմներէ զերծ վիճակը մարդոց:

Ուրեմն ժամանակը իր նպաստը կը բերէ այս մտածումին: Բայց կայ տակաւին երկիւղը մարդկային նախապաշարումին դէմ կանգնելու և ըսելու խօսքեր շարժումի մը դէմ որ հին է մարդկութեան չափ, և որուն խափանումին համար նոր է որ կը մտածեն մարդիկ, առանց վար ձգելու զէնքը ձեռքէն, ապարդիւն աշխատանքի մը ձեռնարկած ըլլալու կանխամտածութեամբ մը: Բայց այդ աշխատանքի կերպերուն զուարճալիքը, երբ քանի մը հարիւր զէնք ծով թափելէ ետք մարդական խաղէ մը վերադառնալու անհոգութեամբ մը խորհրդարան կը մտնեն մարդիկ, իրաւունքը կուտայ ուրիշներու շարունակելու այդ աշխատանքը նոյն հարցին շուրջ՝ տարբեր երեսներու վրայ՝ աւելի ճիշդ իրական գետնի վրայ, որովհետեւ զէնքերու առատութիւնը է որ մարդերը կը մղէ պատերազմի, այլ պատերազմելու բնազդն է որ կ'առատացնէ զէնքերը: Իրողութիւն՝ որուն հասկացողութենէն հեռու ապրող մարդիկ, անշուշտ թէ ձախողանք միայն պիտի բերեն խաղաղութեան խորհրդաժողովներէն, քանի որ հարցին լուծումը կ'ենթադրէ ոչ թէ կարծիքներու փոխանակութիւն կամ փոխադարձ զիջումներով յառաջ բերուած համաձայնութիւն մը, այլ համաշխարհային լայն յեղաշրջում պետական ու ընկերային վարչաձեւերու և հասկացողութեանց մէջ, հաստատուած ու երաշխաւորուած տնտեսական արդիւնագործման բոլորովին նոր ձեւերու վրայ, որուն հեռաւոր արձագանգովը միայն պէտք է մեկնել պատերազմներու մեծագոյն մասին՝ յառաջ գալը: Բայց՝ դարմանած ըլլալու համար խոշոր սխալ մը, հաւանաբար միակ սխալը, նախ պէտք է հեռացնել դիւանագէտներու խումբը աշխատանքի այս մարդէն, պարզապէս կարենալ մտածելու համար իրական խաղաղութեան մը մասին: Կը մնայ տակաւին կարեւոր ազդակը, իրականացած տեսնելու համար գործը. ազգերու պարկեշտութիւնն է ան իրենք իրենց և ուրիշներու հանդէպ,

որով միայն կարելի պիտի ըլլայ խորտակել ումանց յաւակնոտ կեցուածքը, ու այսպիսով մնացեալները բարձրացնել ու դասել քաղաքակիրթ ազգերու շարքին: Պարզ՝ յարգելու մարդկային իրաւունքը ֆիզիքական գոյութեան ու սնուցման, բաւականաչափ դաստիարակութեան, օրինաւոր սեպհականատիրութեան, անձին պատիւին անձեռնմխելիութեան, և իր արժանիքին համապատասխան գնահատութեան ու պաշտօնակոչութեան, թուած ըլլալու համար միայն գլխաւորները պատերազմներէ զերծ համաշխարհային իրենակալ ընկերութեան մը ազգերու և ժողովուրդներու: Իրագործելու համար այս վերջին պայմանը, արդէն իսկ պատրաստ տարրերը չեն որ կը պակսին, ոչ ալ բարի տրամադրութիւնները մարդոց՝ զայն գործի վերածուած տեսնելու: Դաստիարակութիւնը՝ կատարուած այդ ուղղութեամբ, պիտի նուազեցնէ թիւը հակառակը մտածողներուն. մնացեալը աշխատանքի իմաստուն կիրարկում մըն է լոկ նախագծուած ճշրագործին ջերմ հաւատացողներու ձեռքով և պարկեշտութեամբ:

Յօդուածի մը սահմանէն կ'անցնի պատերազմներու բնոյթին ու նկարագրին մանրամասնութեանց իջնելը, քանի որ դառնալ յառաջ բերող պատճառները կըրնան տարբեր ըլլալ իրենց խորքին մէջ. ու գիտենք թէ հիներուն յատուկ թեթեւ պատճառները այսօր ի դօրու չեն ռազմադաշտ քաշելու բանակը, գոհացնելու համար մեծ նատէրի մը փառքի տնչանքը կամ վրէժխնդիր ըլլալու համար թագաւորին վիրաւորուած արժանապատուութեան: Հետըհետէ վերջ կը գտնէ նաև մասնաւորներու միջև տեղի ունեցած կղզիացեալ պատերազմներու շարքն ալ, քանի որ աշխարհի հեռաւոր մէկ անկիւնը անգամ մը ուսած կուր մը չի կրնար անտարբեր թողնել միւս ծայրերը, որոնք տնտեսական կապերով կախում ունին միշտ իրարմէ: Այս իրողութիւնն է որ պատերազմներուն կուտայ համաշխարհային նկարագիր, ու կը վնասէ մարտնչող ու չեղձ կողմերուն հաւատարմապէս:

Բաղդատութեան չեն դրուիր դարձեալ այսօրուան պատերազմելու կերպերը հիներուն նետին ու աղեղին հետ: Աշխարհն իր

հարստութեան, ոյժին ու կորովին, իմացականութեան ու կեանքիւն խոշոր մէկ տոկոսը կը փճացնէ պատերազմի դաշտին կամ ծովերուն մէջ։ Միլիոնները, իրեւ թիւ, կը պղտիկնան հետզհետէ։ Ու ճարտարարուեստը զինագործարանի կը վերածուի մէկ օրէն միւսը, կործանելու համար իր տարիներու աշխատանքին արդիւնքը։ Ու չմոռնալ որ ամէն նոր պատերազմ զերագոնցութիւն մըն է իր նախորդներուն վրայ։

Անպայման այս կորուստին փոխարէն ինչ կը դնէ պատերազմը հանդիպակաց նժարին մէջ իրեն արդիւնք։ Անիմաստ է այս պահանջը։ Պատերազմողները առանց այդ արդիւնքին յաւակնոտ յայտարարութիւններուն չեն սկսիր կռիւը։ Ու կռիւն ետք մեր իրաւունքն է սպասել այդ հարցումին պատասխանին։ Անշուշտ քառերէն է որ պիտի գայ պատասխանը։ Գործի վերածուած արդիւնքն է որ պիտի խօսի մեզի, ու մենք չորս տարի տեղող պատերազմէ մը փրթած ահանաւես սերունդն ենք, այդ հարցումը ընելու առատ իրաւունքով։

Անցնող քսան տարին լիովին կրնայ պատասխանել մեր հարցումին, ու պատասխանած է։ Աւելորդ է ի՞նչիւ մանրամասնութեանց։ Յոյց տալու համար պատասխանին սնանկութիւնը, բաւական է յիշել որ ներկայ պատերազմը մաս կը կազմէ այդ պատասխանին։ . . . Հաս խոշոր զիւրերով, կ'արձանագրենք բողոքը սղըրէն առաջ մեռնողներուն։ Ամէն ճակատի վրայ յառաջ եկած այլասերումին դէմ սերունդներու նողկանքն է որ կը ցցուի, ուրանալու համար անդամ մը եւս զիրար հասկնալու եւ հասկցնելու այդ կերպը։

Դժգոհութիւնը չ'աւարարի հոս՝ բողոքի արտայայտութեան բանաձեւի մը մէջ։ Թէեւ դանդաղ, յաճախ նուազ գիտակից՝ գործի կը վերածուի ան օր մը։ Ու կը նուազի թիւը մարդոց որոնք պիտի չարունակեն ազդիլ յիմարութեանը մէջ իրենց կեանքերուն կորուստէն սպասելու ցարդ չիրականացած ու երեւակայութեան խաղերուն մէջ ապաստան գտած երջանկութիւնը մարդոց։

Կեանքի պայմանները զիւրացնող եւ հաճելիին տահմանները ընդարձակող ազդակները ներկայ օրերուն՝ չտա աւելի թանկագին կ'ընծայեն իւրաքանչիւր անհատի

այրելու տրամադրութիւնները, միշտ ի վնաս բանակներու ստուարացման։ Ու մի՛ մոռնալ որ հետուէ ժամանակը երբ պատմութեան քննադատութիւնը բացատրութիւն պիտի չգտնէ զինք նախորդող օրերու՝ մե'ր օրերու, պատերազմի ափին։

Մեր օրերու անտեսական կեանքին վեր լի վայր յեղաշրջուած պայմանները, որոնք ուղղակի կ'աղբեն մարդկային կեանքի մը նացեալ բոլոր երեսներուն վրայ, ու որքան քիչ կ'անդրադառնանք ատոր, ստիպողական հարկադրանքի մը մէջ կը դնեն մեզ փոխելու նոյն համեմատութեամբ կամ պատշաճ նմանութեան ու յարաբերութեան մէջ զնելու մեր հասկացողութեան մնացեալ բոլոր կերպերը, փոխանակ կառչած մնալու հինէն եկած աշանդութիւններուն, որոնք ձեռք գատ խորքի ոչ մէկ իրողութիւն կ'ընդգրկեն կարենալ ղեկավարելու համար այսօրուան կեանքի թաւալը։

Պէտք է տարուինք նաեւ ինքնախաբուծեան մը զիւրին բացատրութիւններէն։ Ակնարկուած հասկացողութեան նուազը չկարծուի թէ թերի կը թողու գործը իր ամբողջութիւնէն, չափաւոր գոհունակութեան մը մղելու մեզ։ . . . Նուազ կամ առաւել գոհունակութիւն բացատրութիւնը գոյութիւն չունի ալ. կայ միայն ուղիղը եւ սխալը։ Կերպերէն որեւէ մէկուն թերի կիրարկումը ստիպողաբար կ'առաջնորդէ սխալի, ստեղծելու այն քառքը ուր կը քաշէ մեզ հետզհետէ այսօրուան աշխարհի կողմէ մակերպութիւնը։

Դարձեալ՝ խուսափելու համար խորականքի ուրիշ երեսէ մը, հարցին լուծումը պէտք է փնտենք վարչաձեւերու նախընտրուած կերպերուն մէջ։ Վարչաձեւը միջոց մըն է միայն ծրագրուած օրինագիծը իրականացնելու։ Առանց այդ օրինագիծին, որ պիտի կազմուի ամէն ինչ նախատեսուած ընդլայնումով մը, ինչ նպատակը նայ բերել վարչաձեւի փոփոխութիւն մը, որուն կը յանձնուի խաղուած մեքենայի մը ղեկավարութիւնը զերբուկներու վերլիպարութեան վրայ։

Այդ վարչութեան հաւանքականութիւնէ մը ընտրուած ըլլալու իրողութիւնն ալ կայնութեան դէմ փառտարկութիւն մը չէ դարձեալ, տրուած ըլլալով որ ժողովրդային կամքին արտայայտութեան ետին կը կանգնի

միշտ մասնաւորներուն նախասիրութիւնը միայն: Վասնզի զանգուածը մտածելու կարողութենէն պարպուած թիւն է միշտ մտաւոր արտայայտութեան հանդէպ, և իր ձգտումները հանդիմնուած կը մնան միշտ ու արգելք են պատմութիւն կազմող ժամանակին նայող մտաւոր մեծ շարժումներուն:

Բիշելու համար զլիսաւոր մեղքը, որ մեղ կը կապէ տակաւին պատերազմներու անխուսափելի իրողութեան, կոխէն ետք աւարը բաժնելու զառանցանքին սխալն է: Զաղթողներու շփացած ինքնամոռացութեան ու երեւոյթներու ծնունդը ըմբռնելու սխալին մանկունակ մտայնութենէն յառաջ կուգայ ան:

Հոս ալ հին օրերու չափանիշը չէ դադարած ըլլալէ միակ մտահոգութիւնը յաղթողներուն, հակառակ հին և նոր պատերազմներու միջև ստեղծուած անհամեմատ տարբերութեան: Հաշուեյարդարի կերպին կարգադրութիւնը կը պահանջէ աշխատանք մը՝ ծանր, աւելի քան պատերազմը շահիւլը, վասնզի այդ րոպէն է որ պիտի ճշգէնոր պատերազմներու վտանգին հեռանալը կամ մերձենալը: Ու գոհար չէ յաղթողին ու պարտուողին դերերը չըջել չուտով, ստեղծելու համար հինին վրայ պատուասուուած նոր վտանգ մը, արգիւնք՝ յաղթութիւնը աւարի ու կողոպուտի քաղաքականութեան հետ շփոթելու վիճակի մը: Այսպէս՝ ժառանգական այս մեղքն ալ կուգայ միանալ միւսներուն, ուշացնելու համար տակաւին իրր թէ ակնկալուած համաշխարհային ու տեական խաղաղութիւնը մարդոց:

Բայց կարելի չէ կանգ առնել հոս: Յայտնի այս մեղքերէն դուրս կայ տակաւին շարքը թաքուն պատճառներու, մասնաւոր շահերու ճամբուն վրայ բացուող: Տխուր է անցնիլ այս ճամբային փապուղիէն, վասնզի ամէն ինչ խաւարով մածուած է հոն: Ու մարդիկ կան՝ աշխարհի տղամուտէն հաւաքուած, թէեւ ոսկիդէն տիտղոսներու բեռին տակէն քաւեն անոնք, որոնք նոր ու իրական արդարութեան մը օրէնքով ոճրապարտներու թիւին միայն պիտի գային միանալ: Այս մեղքը, ամէնէն մեծը, թէեւ ամէնէն աննկատելի թողուած, տարբեր ստորոգութիւն մըն է վերիններէն, բայց իր մեղքի խարխիսով տեղ ունի սոսնափաճողին մէջ:

Ահաւոր կորուստներու վրայ բարձրացած ոսկերչուր մըն է ան, որուն կարկառին հիւլէներն անգամ պիտի ցրուէին հովէն եթէ խմաստուն հաշուեյարդար մը ինքզինք պարտադիր ընէր պատերազմներու վաղորդայնին: Ասով բացատրութեան մը թաղ մօտենայ ուրեմն մեր ակնկալութիւններուն յապաղումը, եթէ տակաւին սա օրերու օրէնքին կազմութեան աշխատանքը չկարենայ ձերբադատել զինք այդ գերմարդկայնացած մարդոց պարաւանդող գոտիներէն:

Դրաւոր ու պարտադիր օրէնքի մը, նո՛ր օրէնքի մը մէջ ստեղծուելիք վերիցուցումները, որոնք պիտի տանին մարդկութիւնը (վեր հանելով քիչ մը այս բառը արգահատանքի իր հոմանունութենէն) մեր ակնկալութիւններուն, բոլորէնքու խանգաւառութեան վրայ կրթնած պահ մը՝ կրնան ստեղծել երջանկութեամբ մը չըջանալուած իրաւակարգը աշխարհի: Բայց այդ պահը կը սահի շուտ եթէ վերջնայ հոս շարքը պայմաններուն, ամէն ինչ ըսուած ըլլալու ինքնահաճութեամբ: Որովհետեւ գրաւոր օրէնքներու ծայրագոյն նախատեսութիւնն ու խստութիւնը նոյնիսկ պիտի չկարենան երաշխաւորել անոնց գործադրութենէն ծննելիք անխարդախ քարիքը, քանի որ զեղծանողներու խուճար մը միշտ ալ իրենց նուրբ հետախուզութեամբը պիտի դիտան խուսափիլ օրէնքին հսկողութենէն, մինչև իսկ օրէնքին բացատրութեամբը փաստարկելով գիտակցաբար եղած այդ շեղումը: Չենք մասնաւորեր յանցանքը յայտնի դասակարգի մը վրայ: Անոր ծալքերուն տակ կրնան ապաստան գտնել անհատներէն մինչև պետութիւնները: Խոշոր է այս վտանգը, և արգիւնք՝ վերի պայմաններուն ոտեղծած պատմական ճակատագրապաշտութեան, ուրիշ կը բացակայի նախախնամութեան կամքին յայտնութեան ու արտայայտութեան գործադրութիւնը: Բայց երկընտրանքի մը առջև չենք հոս: Անոնց երկուքին միացումովն է որ պիտի լրանայ չըջանը, տալու ամբողջութիւնը համաշխարհային ու տեական խաղաղութեան:

Աստուածային կամքին արտայայտութիւնը պիտի ըլլայ քրիստոնէական սկզբունքներու որդեգրումով ու գործադրութեամբ, բայց այս պարագային ևս, մեր-

ԲԱՐՈՅԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄՏՔԻՆ ՀՐԱՇՔԸ

Հոգին կ'ընթացնէ այն ամէնը, զոր կը յղանայ կամ կ'ըղձայ: Հոգեկան մեր թընիչքներն ու փափաքները տարբեր բաներ են մեր երեակայութեան երազանքներէն: Մեր հոգիներուն թոնիչքները մարդարեւթիւններ են, գուշակութիւններ, ազդարարներ այն բաներուն, որոնք օր մը կրնան իրանալ: Անոնք փաստեր են մեր կարողութիւններուն, կուտան չափերը մեր խելալին բարձրութեան ու կ'որոշադրեն միջոցաւ մեր գործունէութեան:

Մեր գաղափարականը ուրուագիծն է այս իրականութեան, նախատարը այն բանը որին որոնց կը յուսանք հասնիլ:

Քանդակագործը զիտէ թէ իր խելալը երեակայութեան մէկ քմայքը է, ալ մարդարեւթիւնը, խորհրդանշանը այն բանին՝ որ պիտի յայտակերպուի օր մը քանդակուած մարմարով:

Երբ մեր ամբողջ սրտովը կ'ըղձանք բան մը, կը ստեղծենք կապ մը նոյն ազգայնին և մեր միջև, կապը՝ որ գորտեր է այնքան որքան մեր փափաքը բուռն ըլլայ, ու անոր հասնելու մեր ճիգը զիտակից:

Ինչ որ կը վերդովէ զմեզ, այն է թէ մենք շատ աւելի կարեւորութիւն կուտանք կեանքի նիւթականին, քան անոր գաղա-

փարականին: Պէտք է սորվինք մտածումով ապրիլ այն գաղափարականը որուն իրանալուն ըղձանքը ունինք: Եթէ կ'ուզենք զոր օրինակ երիտասարդ մնալ, պէտք է ապրինք երիտասարդութեան մտավիճակով, եթէ կ'ուզենք դեղեցիկ ըլլալ, պէտք է ապրինք մտային այն վիճակը, որ կը ստեղծէ դեղեցկութիւնը:

Փաղափարականով ապրելու առաւելութիւնը մեզ կ'ազատէ ֆիզիքական մշտաւոր ու բարոյական անկարելիութիւններու գագաթամէն: Ձեռք մտածելի ալիս թեւրութիւններու, որովհետեւ թերութիւնը վերջալոյսը, աւելոյթն է կեանքին, և այս վիճակները գոյութիւն չունին գաղափարականին մէջ, ուր ամէն ինչ երիտասարդ է և դեղեցիկ:

Փաղափարականը մեր առջև կը պահէ յարատեւօրէն մեր վնասած կատարելութեան տիպարը. անկապ կ'աւելցնէ մեր վերջնական կատարելութեան հաւատքը, վառնդի գաղափարականը մեզի կուտայ տեսիլքը անոր՝ զոր բնազդաբար կը զգանք թէ օր մը մեզի պիտի պատկանի:

Ձեր մտքին առջև մշտաւորէն ունեցէք տիպարը, գաղափարականը այն մարդուն, զոր կ'ուզէք ըլլալ, հաւատացէք նոյն ատեն թէ կրնաք ըլլալ, և մէկզի ըրէք հիւանդ կամ փոքրորդութիւն լեւադրող գաղափարները, ու պիտի կրնաք ըլլալ ձեր յոռաջադրածը:

Մեծ ոյժ մը կրնայ յառաջ գալ մեր այն հաւատքէն թէ մեր փառասիրութիւններն ու խելանքերը պիտի իրականանան: Ոչ մէկ բան այնքան աւելի կ'օգնէ մեզի որքան հաւատալը թէ իրերը դէպի աղէկ պիտի գառնան, թէ մենք պիտի յաջողինք՝ ձայնողելու տեղ, և թէ ի հեճուկս բոլոր գալիքներուն մենք երջանիկ պիտի ըլլանք:

Ոչինչ կայ կեանքին մէջ աւելի յուսադրիչ քան այս լաւատես կեցուածքը որ հաւատք կ'ընծայէ ամէն շահագոյն բանի, ամէն ինչի որ բարձր է, որ երջանկութիւն է, ուր տեղ չունի յոռաւատութիւնն ու յոռահատութիւնը:

Ձեր ամբողջ սրտով հաւատացէք թէ դուք կարող էք ընել ինչ որ կը պարտըք ընել: Մէկզի ամէն վարանում լաւ մըտածումներով միայն սնանկեցէք, և բարձր գաղափարներ ունեցէք ամէն ինչի վրայ,

կացնելով զանոնք եկեղեցւոյ պատմութեան անունին տակ մեզի բերուած աղճատումներու շարքէն: Մանրամասնութիւնները մէկզի իրողութիւնը բաց է ամէնուս համար, գէթ պատմութեան համար: Ու յայտնի է եկեղեցւոյ կոնակին բնոյցած մեղքին ծաւալը շատ հինէն, որուն արդիւնքէն կը տատապի աշխարհ քրիստոնէութեան քարոզութեան այնքան դանդաղ իր յաջողութեան անդրադառնալու պարագային: Նորոգութիւնը՝ այս մարդէն ալ ներս, ստիպողութիւնէ մը վեր է: Ու նորոգուած երկու ուժերուն միացումէն պիտի ծնի նոր աշխարհը մեր վերնագիրը իրականացնող:

Նորասպիւմ Պ. Վ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

վճռելով իրականացնել ձեր այդ բարձր գաղափարները:

Անգամ մը որ միտքք տեսալէս զուարթ երջանիկ, յուսադրիչ մտածումներով սընտնելու վարժութիւնը ձեռք ձգէ, ալեւա՛ւորիչ բան չի կրնար ընել: Եթէ մեր գաւաղները կարողանային վարժուիլ աանք, մեր քաղաքակրթութեան արեւելումը չուտով պիտի փոխուէր, ու մենք հսկայական յառաջդիմութիւններ պիտի ընէինք: Այս կերպով չինուած միտք մը կարող պիտի ըլլար միշտ իր զօրութեան աստեղագոյն աստիճանը ցոյց տալու, և յաղթահարելու աններդաշնակութիւնը, չարակամութիւնը և հազար ու մէկ թշնամիները մեր խաղաղութեան, մեր հանգստութեան, մեր օգտին և յաջողութեան:

Հաւատալ թէ սպազան լաւ բաներ միայն կը խոտանայ մեզի, թէ մենք երջանիկ ու յաջող պիտի ըլլանք, թէ ընտանեկան հաճելի կեանք մը պիտի ունենանք, պարաստ ամէն պատահականութիւններուն դիմադրաւելու, ահաւասիկ լաւագոյն դրամադուրը որով մենք կրնանք նետուիլ կեանքի մէջ:

Շատեր թոյլ կուտան որ մարին իրենց մէջ փափաքները, փառասիրութիւնները: Անոնք չեն հասկնար թէ փափաքին ուժգընութիւնն ու տեսականութիւնը անոր իրական նանալուն պէտք եղած ոյժը կը հայթայթեն:

Ինչ փոյթ թէ այս իրականացումը անհաւանական կամ հեռաւոր թուի, կամ ապագան մութ երևի, բաւ է որ մենք զայն իրական տեսնենք, կը բաւէ որ ուժգնորէն մաքառինք զայն ձեռք ձգելու համար, ուշ կամ կանուխ անիկա պիտի յայտնուի մեր կեանքին մէջ: Բայց փափաք մը որ իրանտու ճիգով չընթանար, փառասիրութիւն մը որ կ'ընդհատուի, կը մարի աւանց երբեք որ և է հետք ձգելու:

Յաճախ մենք է որ կ'աւելցնենք կամ կը պակսեցնենք մեր կարողութիւնները, մեր մտածումներուն, յոյզերուն և գաղափարականին որակովը: Կարենայինք եթէ կատարեալ մարդեր նկատել զմեզ մեր երկնաւոր Հօրը նման, պիտի լեցնէինք ուժով մը որ աստուածային է միայն:

Երբ մտածենք թէ մենք թշուառ ու անբախտ ծնած ենք, կը սնուցանենք մեր մէջ յուսահատութեան և թշուառութեան

որդը, կը քանդակենք այն մութ պատկերը մեր մէջ, որ թշնամին է մեր խաղաղութեան, մեր երջանկութեան և յաջողութեան: Վայրկեան միակ մի՛ ընդունիք թէ դուք հիւանդ էք և անկար, որովհետեւ անոնց վրայ մտածելով անոնց հեղինակութիւն կուտաք: Մենք ամէնքս մեր մտածումներուն արտագրութիւններն ենք, մենք կ'ըլլանք այն ինչ որ մեր մտածումին մէջ ենք:

Եթէ այսինչ կամ այնինչ նպատակին մէջ յաջողիլ կ'ուզէք, ուղղեցէք ձեր մըտածումները դէպի այդ կէտը, ու ջանացէք զանոնք կարելի եղածին չափ լարուած ու կենդանի պահել և յաջողութիւնը պիտի չուշանայ: Այն ակար, անկար ու մեղաւոր մարդը, զոր մեր ապրելու սխալ կերպը ստեղծած է, աստիճանաբար պիտի փոխակերպուի գաղափարական մարդու, ստեղծուած Աստուծոյ կողմէ:

Վճռեցէք չունենալ որ և է դորձ, ամէն մտածումի հետ կամ գործի որ ստորին է. ինչ որ դուք կը գործէք պարտի կրել կատարելութեան դրոշմը:

Մեծ բաներ իրագործելու այս յարատեւ ճիգը հոգիին և գիտակցութեան, ալիակերպիչ ազդեցութիւն մը կուտայ կեանքին, և զայն կը հանէ բարձր մակարդակի մը:

Մարդկային կեանքը այնպէս մը կադմուած է որ գլխաւորաբար յոյսով սնանի. հաւատքը առջև կը նայի ու կը նշմարէ բաներ զորս մեր մարմին աչքը չի տեսներ:

Հաւատքը գոյացութիւնն է այն բաներուն զորս կը յուսանք, անոնց պատկերին ուրուագիրը, իրական հիւթը, և ոչ թէ մեր մտքի ներկայացումը լոկ: Բան մը կայ հաւատքին, յոյսին ետին, մեր սրտերու խորունկ իղձերուն ետին, մեր օրինաւոր փափաքներուն համաձայնող իրականութիւն մը:

Ձեր բոլոր մտածումներու հոսանքը պէտք է ուղղուի դէպի այն նպատակակէտը՝ զոր նշանակած էք ձեր կեանքին իրագործման համար: Քաղաքակրթութեան մեծ հրաշքները արդիւնք են մտածումներուն ինքնամփոփման: Ապրեցէք լաւագոյն բաներու սպասումին մէջ. ապրեցէք այն համոզումով թէ ձեր ճիգերը և ձեր նպատակին հասնելու մաքառումը պիտի յառաջ բերէ ինչ որ մեծ է և գեղեցիկ: Ապրեցէք այն համոզումով թէ դուք յաւիտենապէս

կը յառաջդիրմէք միշտ մտնենալով լաւագոյնին, անոր որ բարի է, և թէ այս բարձրացումը կը կատարուի ձեր էութեան մէջ մի հիւլէին կողմէ:

Շատեր կը կարծեն թէ փտանգաւոր բան է իրենց երեւոյթութեան թեւադրած երազներուն յանձնուիլը, որովհետեւ այդ երազանքները կրնան զիրենք նուազ գործնական մարդեր դարձնել: Եւստեհանդերձ երեւակայութեան տուրքը մեր միւս կարողութիւններուն նման սուրբ է: Ան մեզի տրուած է աստուածային նպատակով մը, որպէսզի կարողանանք ակնարկ մը նետել դէպի անշօշափելի իրականութիւնները: Անկիւս է որ մեզի կարողութիւնը կուտայ գաղափարականին մէջ ապրելու, նոյնիսկ այն պահերուն երբ մենք ստիպուած ըլլանք ապրիլ անհաճոյ ու աննպաստ շրջանակի մը մէջ:

Մեր երեւակայութիւնը ստիժ կուտայ մեզի ընդնշմարել այն փառաւոր իրականութիւնները որոնք կը սպասեն մեզի: Ան կը յայտնէ ինչ որ կարելի է մեզի:

Օգին մէջ գղեակներ կառուցանելը պէտք է նկատել իբր անսղուտ և փնտաւար ժամանց մը: Ինչքա՞նչ գղեակներ կը շինենք նախ մեր ենթագիտակցութեան մէջ, յետոյ անոնց մարմին մը կը հագցնենք մեր փափաքներուն մէջ, և ի վերջոյ անոնք կը դառնան իրականութիւններ:

Երազելը միայն օգին մէջ գղեակներ շինելը չէ, ամէն իրական գղեակ, նախ կառուցուած է օգին մէջ: Օրինաւոր երազը ստեղծող է, ան կ'իրագործէ փափաքը և այն բաները զորս մենք կը փափաքինք և կը յուսանք: Շէնք մը չի կրնար կառուցուիլ առանց ճարտարապետի փլանին, անիկա պարտի նախ կառուցուիլ մօքին մէջ: Ճարտարապետը իր փլանին ընդմէջէն կը տեսնէ կառուցուածքը այնպէս՝ ինչպէս որ պիտի ըլլայ ան որ մը իր ամբողջ կատարելութեան և գեղեցկութեան մէջ:

Ինչ որ մեր կեանքին մէջ կ'իրագործուի, մենք այդ ամէնը յղացած ենք արդէն տեսն մը մեր մօքին մէջ: Ինչպէս որ չէնք իր ամբողջ մանրամասնութիւններով իրականութիւն մըն է ճարտարապետին մօքին մէջ, նախ քան իր քարերու կառուցը, նմանապէս մենք նախ միտքով կը ստեղծենք այն բոլորը՝ որոնք ապագային

պիտի իրականանան մեր գործերուն մէջ: Մեր տեսիլները, մեր կեանքին կարելի կառուցուածքին փլաններն են, բայց անոնք փլաններ պիտի մնան եթէ մենք հուժկու ճիւղ մը չընենք զանոնք իրականութիւններու վերածելու:

Բոլոր անոնք որոնք մեծ գործեր ըրած են, ամէնքն ալ նախ երազողներ են եղած, և ինչ որ անոնք ըրած են, համեմատական եղած է իրենց երազները իրականութեան վերածելու ճիւղին:

Միւ լքէք ձեր երազները, որովհետեւ ըստ երեւոյթին անոնք անիրականալի են: Կապուեցէք ձեր տեսիլներուն այնքան ամուր որքան կարող էք: Մի թոյլատրէք որ կեանքի նիւթական կողմը քու զարկէ ձեր գաղափարականը, կամ զայն նուազեցնէ: Ապրեցէք այնպիսի միջոցաւոր մը մէջ, որ ձեր թոյլքները միշտ աշխոյժ պահէ: Կարդացէք այն գրքերը՝ որոնք կը խթանեն ձեր թոյլքները: Կապուեցէք այն մարդերուն հետ որոնք իրագործած են ինչ որ դուք կը փնտքէք ընել և փնտքեցէք անոնց յաջողութեան գաղտնիքը:

Ձեր գաղափարականին հետ յարատեւ այս սեւեռումը պիտի ըլլայ մօքի չաղախ մը, և չօշափելի ձեւ մը պիտի տայ ձեր երազին:

Գիշերը քնանալէ առաջ, վայրկեան մը ինքնամիտփութեցէք: Հանդարտ մը նստեցէք պահ մը և խոկացէք ձեր սրտին լիութեանը վրայ: Մի վախճաք ձեր այդ ընդունակութեանը վրայ, «որովհետեւ առանց երազի ազգերը կը կորսուին»: Երազելուն կարողութիւնը ի դուր տեղը չէ տրուած ձեզի, անոր ետեւ իրականութիւն մը կայ, անիկա աստուածային մէկ շնորհն է, սահմանուած ձեզի՝ նշմարել տալու այն մեծ բաները՝ որոնք ձեզի վերապահուած են, տեսանելիէն անտեսանելիին բարձրանալու, նիւթական պայմաններէն իտէալ պայմաններու ելլելու, և ձեզի ցուցնելու թէ այս բաները ձեր կեանքին մէջ իրականութիւններ պիտի դառնան: Դէպի դրախտ ուղղուած աչքի այս ակնարկները մեզի տրուած են արգիլելու յուսահատիլը մեր թերութիւններէն և ձախաւերութիւններէն:

Խօսք չեմ ըներ անցողակի և ուրուացընոր երազներուն, այլ հոգին օրինաւոր փափաքներուն, իրական ու նուիրական, որոնք կեանքի ընթացքին շարունակ

կը յիշեցնեն թէ մենք կրնանք մեր կեանքը վսեմացնել, և թէ ի հեճուկս մեր անհաճոյ կամ թշնամի միջավայրին, մենք կրնանք զմեզ բարձրացնել մինչև այն զազափաբական վիճակը, զոր կ'ընդհամարենք մեր երազներուն մէջէն:

Օրինաւոր այս թռիչքները աստուածային ծագում ունին: Այսկերպ մտածելով չեմ տկնարկեր րոյտ այն բաներուն՝ զորս չունինք բայց կը փափաքինք ունենալ, և որոնք դառն պտուղներու կը փոխուին երբ անոնց տէր ըլլանք, այլ այն օրինաւոր փափաքներուն է խօսքս, որոնք կեանքը իր աստուածային նպատակին կը տանին: Քըրճահաւաք մը պիտի մնայ քըճահաւաք այնքան տակն, որքան քըճահաւաքի մը խտէալը ունենայ: Մեր մտային կեցուածքը, մեր սրտերուն խորունկ փափաքը կը կազմեն անվերջանալի աղօթքը որուն կը պատահալտենէ Բնութիւնը: Ան իբրև ստացուածք կը նկատէ այն ինչ որ մենք կը փափաքինք, այն ինչ որ մեր սրտերը կը պահանջեն, այն բանը զոր կը փնտռենք և որուն պէտք ունինք. և ան (բնութիւնը) կ'օգնէ դայն ձեռք ձգելու մեր այս գործին մէջ: Դիւ մարդիկ կը հասկընան թէ իրենց փափաքներն են իրենց իրական աղօթքները, ոչ թէ իրենց մրմնջածները, այլ անոնք՝ որոնք իրենց սրտերէն կը բղխին և որ միայն ընգունելի են:

Ահագին ոյժ մը կայ՝ մեծապէս ստեղծագործ, որ յառաջ կուգայ փափաքի մը կամ փառասիրութեան մը վրայ մեր մտածումի կեդրոնացումէն: Այս կեդրոնացումը կը զարգացնէ հրաշալի կարողութիւնը՝ ստեղծելու բաներ որոնց համար կը հառաչենք:

Մեր սրտերուն թռիչքները կը ներշնչեն մեր ստեղծագործ խանգը, և անոր կը պարտադրեն այն բաները զորս կը փափաքինք: Անոնք յաւիտեանական կորովատու զեզեր են մեր կարողութիւններուն համար, և մեր ձիրքերը կ'աւելցնեն: Անոնք կը ձգտին մեր երազները իրականութիւններու վերածել: Բնութիւնը մեծ վաճառական մըն է, որուն ձեռքը մեզի կ'երկարէ ամէն ինչ զոր կը պահանջենք, պայմանաւ որ վճարումը չմոռնանք: Մեր մտածումները նման են այն արմատներուն որոնք կը տարածուին կուտակուած ոյժերու երկրային ուղիւնին մէջ՝ ամէն ուղղութեամբ: Պտուղը պատրաստ է ծա-

ռն քաղուելու նոյն քան ձիւնին հասնիլը:

Իրենց դաստիարակութեամբ և իրենց ճամբուն վրայ հանդիպած զիւրութիւններով լաւագոյնս նպաստաւորուած անձերը, ցեղերու հսկաները նոյնիսկ երբ զերեզմանի փոսին առջև հասնին, կը զգան թէ տակաւին կազմուելիք բողբոջներ են, և թէ չեն ըսած այն չափով որքան ունելին:

Բայց միշտ այսպէս պիտի չըլլայ: Շատ մը հանգիստութիւններ կը ցուցնեն թէ մարդկային կեանքը առիթ պիտի ունենայ հասնելու իր հասունութեան, պիտի կրնայ տալ իր ամբողջական պտուղը, և, առանց խոչընդոտի պիտի կրնայ ամբողջապէս ինքզինքը զարգացնել: Եթէ հաւատարիմ ենք մեր ներքին տեսիլքին, պիտի գայ օր մը երբ մեր փափաքները պիտի փթթին, երբ մեր փառասիրութիւնները պիտի զոհացուին, երբ մեր խտէալը պիտի հասունանայ, վասնզի այս ամէնը կը կազմեն ծաղիկի բողբոջին պարփակած թերթիկները, այն ծաղիկը որ ոչ կամ կանուխ պիտի բացուի ու պիտի տարածէ իր բուրմունքը յայտնելով իր զեղեցկութիւնը, առանց թաւաճելու, և առանց երբեք արգիլուելու իր աճումին մէջ:

Մեր բնագրական մղումները դէպի այն պտուղ ուր ամբողջ մեր կարողութիւնները պիտի կարենան զարգանալ առանց արդելքի, մեր ներքին բողբոջը ընդդէմ փճացման որ կը յայտնուի նոյն քան որ մենք կատարեալ հասունութեան հասած ըլլանք, այն ամէնը կ'ապացուցանեն թէ կայ իրականութիւն մը համապատասխան մեր սրտերուն ներշնչումներուն և փափաքներուն, իրականութիւն մը՝ որ չէ նկարագրուած դեռ ոչ մէկ գրքի մէջ:

Մենք կը տեսնենք թէ ամէն բնականորէն էակի մէջ կան պէտք եղածները, անոնցմով շինելու համար կատարեալ այր մը կամ կին մը:

Եթէ կարենայինք յարատեօրէն մեր առջև ունենալ կատարեալ օրինակը մեր խտէալին, այնպէս մը որ անիկա դառնար մեր մտքի սովորական կեցուածքը, (կամ ազգութիւնը), այն ատեն շատով մեր կեանքին մէջ պիտի արտադրուէր այդ օրինակը և մենք պիտի գառնայինք մարդկային կատարեալ արարածներ:

Մեր երկնային Հօր պէս կատարեալ ըլլալու աստուածային կանոնը մարդուն չէ ըսուած զայն խարելու համար:

ՔԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ

ԱՐԵԱՆ ԶԱՅՆԸ

✱

Արրահամ նրստած էր վերանին դէմ,
Տըրտմութեան մէջ մեծ.
Արեւն հաւարած շղարշներն ոսկի,
Խոր համբաններէն ու ծըմակներէն,
Կը բալէր արագ իր պալատն անյայտ:
Ու պահն էր խաղաղ,
Գարնան հովերէն մեղմ խընկաւտուած:

Քերրոնի հրզօր, բայց թըշուառ իշխանն,
Գառնուկի ցերմակ գըզաթին նըստած
Կը նայէր տըրտում:

Ծառերու սիրտէն, հողէն, լեռներէն,
Մըսուք մ'անսովոր,
Ասեղ առ ասեղ
Իր միսերուն մէջ, եւ հոգիին խոր՝
Կը փորէր բաւիղն խուլ ըզմանքներու:
Հազիւ գիտէր թէ գարնան մէջ էր ինք,
Երբ ոգին անյայտ խորունկ ոյժերու
Կը բանայ ակեր:

Վաթսուն տարի էր որ կ'ըսպատէր ան
Խոստացուած մանկան:

Վերանի մուտքին,
Նըստած էր մինակ,
Քերրոնի հրզօր, բայց թըշուառ արբան:
Իր հոգիին մէջ, վերջալոյս մ'ինչպէս,
Կարօտը անհուն ուշացող մանկան
Կ'ուռէր, կը մեծնար:

Վաթսուն տարիներ՝ եկան ու անցան,
Հընչեցնելով միշտ
Զանգակը յոյսին արծաթաղօղանջ:
Սրբազան օրեր, յաւերժ հեռացած,
Որոնց մէջ յաճախ կը խօսէր Աստուած:
Ոչինչ կը մընար.

Ինք մահուան դիմաց,
Աւազահատ մ'էր հովերէն քըշուող,
Ոչընչութեան մեծ զառիթափէն վար:

Վաթսուն տարիներ, թափառեր էր ան,
Աշխարհէ աշխարհ,
Կըրելով իր մէջ երազն իր ցեղին,

Եւ ձայնը արեան որ ջրովէժի պէս
Կը յորդէր ահա,
Լեռներէն անդին իջնող արեւուն
Իրրեւ արծազանգ:
Այժմ՝ ծերացած ու անմըխիթար,
Մայր երկրի կանչին հասակն իր հակած:

Ծառն իր ծաղիկով,
Թռչունն իր ծագով,
Կը նային կեանքին:
Ի՞նչ էր իր մեղքը ողորմած Աստուած,
Որ այսպէս ունայն, ամուլ կը մընար:
Խոնարհ էր եղած, մանկան մը նըման,
Ինքսուն տարի.
Հոգին յարդարած Աստուծոյ փառքին,
Անոր մեծ ուխտին,
Ու համբաներուն՝ որոնց վերայէն,
Ալիք առ ալիք պիտի թաւալէր
Սերունդն իր արեան,
Համբանքներովը ծովի աւազին,
Երկնի աստղերուն:

Այժմ մահուան դուռ, ան կը դողդողար,
Ինչպէս է տըրած երբեմըն դողալ
Ծեր կազնիներուն:

Ափերով ծածկեց դէմքն իր մագաղաթ:
Քեբրոնի հրգօր, բայց թըշուառ արքան
Կուլար բարձրածայն:

✱ ✱

Երեք տարի վերջ,
Նոյն վերանին դէմ Արրահամ նըստած,
Կը դիտէր խաղը սեւաչուի մանկան:
Հագարէն ծընած Իսմայիլն էր ան:

Չունէր խըղճի խայթ,
Իրեն այսպէս էր կամեցեր Սառան.
Կա՞մքը Աստուծոյ:
Ութսուն տարի վերջ իր հոգին նորէն
Ճերմակ կը մընար:

Չունէր խըղճի խայթ,
Արեւին ներքեւ ապագային դէմ,
Արիւնէն բըխած ծիւն էր անիկա,
Որմէ բացուէին պիտ՝ հովիտ հովիտ,
Անտառ առ անտառ,
Ժառանգորդները մեծ Իսրայէլին:
Ու անոր հոգին երկնի չափ մեծցած,
Կ'ըլլար տաղաւարը ապագային:

Երկու քայլ անդին,

Կ'արտասուէր Սառան,
Անգոր ու նախանձ:

Բայց արդար է Տէր,
Կանուխ անագան,
Բարութեամբ իրեն նայող աչքերուն
Կը բանայ իր դուռ:
Սառայի հոգին տարիներու հետ,
Տիրոջ խոստումի բոցին մէջ ըզգաստ,
Ապագայի մեծ հըրաշքին կ'երթար:

Բայց արդար է Տէր,
Կանուխ անագան,
Կը բանայ իր դուռ:
Օր մըն ալ յանկարծ
Ամուլ Սառայի մէջ կը մարմնանար
Իր երազը կոյս,
Ջահի մը նըման որ դեռ չը յանգած
Կ'արծակէ բոցն իր,
Սառան մայր կ'ըլլար:

*
* *

Վըրանին դիմաց,
Մամբրէի հըսկայ կաղնիի շուքին,
Կը խաղային գոյգ մ'աղուոր մանուկներ:
Աբրահամ նըստած էր վըրանին դէմ,
Կը դիտէր զանոնք:
Եւ իր ծեր հոգին
Խայտանքին մէջն այդ զըւարթ միսերուն
Ինքզինք կը մոռնար:
Վասնզի ոչ ծով, ոչ երկինք ու լեռ
Չեն շարժեր այնքան սիրտը զառամած,
Որքան կոհակներն մեր արիւններուն
Հագած այսպէս ձեւ:

Ճերմակ՝ դէմքն անոր,
Ձիւներուն ներքեւ:
Զոյգ այս սէրերու տեսարանին մէջ,
Գերագոյն, անմեռ,
Կը վարձատրուին,
Անթագ խորտակուած տարիներ բոլոր,
Տըխուր անցեալին:
Ժամանակն ու մահ, ներկան, ապառնին,
Շուքեր էին լոկ այս մեծ երազին
Կըտաւը հիւսող:

Աբրահամ նըստած իր վըրանին դէմ
Անոյշ կը ժըպտէր.
Կաղնիի շուքին, երկու մանուկներ
Կը խաղային դեռ:

Երբ Սառան տըժգոյն,
Մօտեցաւ իրեն,
Իր նայուածքին մէջ կ'այրէր, կը ծրխար
Հընոց մը նախանձ,
Կը դողար մարմինն:

Պէտք է որ մեկնին Իսմայիլ, Հագար:

Աբրահամ տըխուր նայեցաւ մանկան,
Որ դեռ կը խաղար:

Յաջորդ առաւօտ,
Ուղտերու վըրայ
Իսմայիլ, Հագար,
Անըստոյգ բախտին յանձնուած այսպէս՝
Կ'երթային հեռու, հեռու անապատ:
Այսպէս են ուզեր այս մեր աշխարհի
Կիները բոլոր,
Ամէն անգամ որ
Արեան ծայներուն ականջ են լարեր:
Անհուն է մայրը, ու չի բաշխուիր:

ԵՂԻՎԱՐԴ

ՆԱՅԷ՝ ԱՆՈՆՑ, ԽԵՂՃ ՇՈԳԻՍ...

Նայէ՛ անոնց, խեղճ հոգիս; չը մօտեցան ալ քեզի:
Այնուհետեւ որ լըռիկ, թըշուառութեանդ ուսերուն
Նետեցիր թեւդ, ու անզուսպ զայն զըրկեցիր..., ես լացի՛:
— Այն իղձերուդ՝ շատո՞նց ծեր, մութ սէրերուդ սարսըռուն...:

Դուն մընացիր քեզի հետ, աղքատութեամբդ հեռո՞ւն:
Ասոր համար ալ խեղճուկ, ամէն գիշեր, ո՛ւշ՝ անքուն,
Պըտըտեցար միս մինակ, համբուն վըրայ քեզի բաւ,
Որուն բովիկ՝ մերթ բըռնող, սեղմ խուցէն լոյս մը խոնաւ...:

...Ալ քեզ շատո՞նց են գըտած խոժոռ, ըստուեր մէջդ ամբողջ,
Պա՛ղ ալ, փախչող ու տըխուր, դուն քեզ համար վատաւողջ...,
Յետոյ, հեգնոտ՝ ծիծաղներ, որո՞շ, որ «Մեծ է անի...»:

Բայց զիշերուան թաթին տակ, նոճիներու շունչին մօտ,
Կենա՛ս, հո՛գիս, ու նայիս, վիշտ աչքերով քու աղօտ՝
Ջըղջիկ մը մերթ, լոյսին մէջ, կը լուայ փորն ու կ'անցնի...:

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՔԱԱԲԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՑ ՍԱՄԱՐԻԱՆ

Ա. — Քողտիք եւ նորագոյն պեղումները. — Բ. — Խաւ-
յկեան հաղափայտութիւնը Ամարիի ժամանակ. — Գ. —
Ամարիի պալատը. — Դ. — Ամարիի ժամանակաւան
Սամարիոյ խեցեգիրքներն ու երաւայկան գիրքեր. —
Ե. — Աւխարհագրական ծանօթութիւններ. —
Զ. — Արեւայկան վերակազմները:

Ա. — ԴԱՂԱԲԸ ԵՒ ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՊԱՂԱՌՄՆԵՐԸ

Իսրայէլի քաղաքակրթութեան պատ-
մութեան մէջ նշանաւոր տեղ ունեցող
Սամարիա, մայրաքաղաքն էր նոյն ինքն
Իսրայէլի թագաւորութեան և կուսակա-
լանիստ քաղաքը՝ համանուն նահանգին:
Թամնի թագաւորի յաջորդ Ամրի տուաւ
այս անունը քաղաքին՝ զոր շինեց Սիմե-
ոն լեւրան վրայ, զայն երկու տաղանդ
արծաթի գնելէ յետոյ սեպհականատէր Սա-
մերէն: Ներկայիս Սեպսատիյէ կը կոչուի
Իսրայէլի երբեմնի այս ծաղկեալ մայրա-
քաղաքը, զոր Հերովդէս արքայ անուա-
նեց, հաճոյ թուելու համար Օգոստոս կայ-
սեր՝ որուն ընծայ տրուած էր քաղաքը:
Սիւրապոն, Միլենա, Յուլիոս Ափրիկանոս,
Որոգինէս, Եւսեբիոս և Ս. Յերոնիմոս յա-
ջորդարար կը յիշեն Սամարիան կամ Սե-
պսատիյէն:

Քաղաքը, ի հնումն, շինուած էր զը-
ւարթ և արգաւանդ զաշտաւայրի մը մէջ,
սեղմուած եփրեմի ընդարձակ լեռնագո-
տին միջև, գրեթէ ամբողջովին ծածկուած
ալպիներով և ալպազան պտղատու ծառե-
րով: Արեւմտեան կողմէն քաղաքը կը բաց-
ուէր զաշտաւայրին ու Միջերկրական ծո-
վուն վրայ ու պաշտպանուած էր լայնա-
նիստ պարիսպներով, որոնց վրայ կը շրջէր
թագաւորը: Եւ իրաւամբ, Սամարիա Իսրա-
յէլի թագաւորութեան փառայեղ պսակն էր,
որով կրնային հպարտանալ Հրեայք: Ըստ
Ամովս մարգարէի (2, 1), Իսրայէլացիք
Սամարիան կը նկատէին «զօրաւորս քան
զամենայն քաղաքսն»: Աստուած Եսայիայ
բերնով (Թ. 9) կը սպառնայ կործանել Սա-

մարիան և կոտորել Իսրայէլը: «(Պարիսպին)
աղիւսները ինկան, բայց զայն ի նորոյ պիտի
շինենք կոփածոյ քարերով» ժողովրդային
պատասխանէն յատնի կ'ըլլայ որ Քանանու
հնագոյն քաղաքներուն մեծ մասը, մէջը
ըլլալով Սամարիան, աղիւսէ շինուած էր:
Նստ հաւանական է որ փոխաբերական ի-
մաստով ալ գործածուած են վերի տողերը,
ուզելով ակնարկել ժողովուրդի բնակա-
րաններուն: Եւ արդարեւ մայրաքաղաքին
հարուստ տանուէրերուն բնակարանները
շինուած էին բոլորովին տաշուած քարերէ
և իրենց տնական զարդարանքներուն մէջ
շտայլօրէն առատ էր փղոսկրը (Ամովս՝ Գ.
15): Հարուստները թէ՛ ամարանոց պա-
րանքներ ունէին և թէ՛ ձմեռուան յատուկ
բնակարաններ:

Հերովդէսի կողմէ ի նորոյ կառուցուած
Սամարիան, որ ինչպէս տեսանք Սեպսա-
տիյէ անունը առաւ, յունական ճաշակով
շինուած էր, շրջապատուած քսան «տաղ»
կամ 3700 մէթր երկարութեամբ շատ գե-
ղեցիկ պարիսպով մը, որ իր մէջ կը պար-
փակէր լեւրան գրեթէ ամբողջ վերնամասը:
Քաղաքին կեդրոնը կը բարձրանար Օգոս-
տոս կետրի տաճարը: Սիւնազարդ լայն
պողոտայ մը, Բաւմիրի ոճով, կ'երկարէր
քաղաքին մէկ ծայրէն միւսը, արեւելքէն
արեւմուտք ուղղութեամբ, անցնելով ակ-
րօբովին հարաւային կողմէն: Այս սիւներէն
միայն երեսուն հատը կանգուն կը մնան,
մնացեալները գետին տապալած են ու մա-
սամբ հողին մէջ թաղուած: Սիւնազարդ
պողոտան արեւմտեան կողմէն կը յանգէր
զօյգ մը մեծադիր աշտարակներով զրան
մը. աշտարակները բոլորչի էին և հոյա-
կապ տեսքով: Ո՛չ շատ հեռուն, կը տես-
նուէին աւերակները բարձր սիւններով ուրիշ
շէնքի մը, որ կը թուի դարձեալ տաճար
մը եղած ըլլալ, Բ. կամ Գ. դարուն կա-
ռուցուած հոռմէական գաղութէն: Տաճա-
րին սիւներէն տասներհինգը տակաւին կան-
գուն կը մնան մէկ մէթր բարձր իրենց կո-
նածե խարխիւներուն վրայ: Տաճարին ա-
րեւելեան կողմը յետագային, թերեւ զար-
մը յետոյ, աւելցուած կողակը, ինչպէս
նաեւ հոնկէ գտնուած կոստանդիանոս կայ-
սեր յատուկ զբաղմունքը, կը յայտնեն որ ան
Գ. դարուն վերածուած էր քրիստոնէական
պաղիլիքայի մը: Քաղաքին հիւսիսային

կողմը, բայց պարիսպէն դուրս և բըրու-
րին ստորոտը, կ'երեւայ վիմափոր ընդար-
ձակ սրահ մը, որ կը թուի եղած ըլլալ
թափոնին նախկին տեղը, որուն հողէն
դուրս ցցուած սլօնները կ'երեւան ցարդ:
Չանագան շրջաններուն նորոգութիւն տե-
սած ջրուղիները (aqueduc) քաղաք կը բե-
րէին շրջակայ լեռներու ակնադիւրներուն
ջուրերը, հասեցնելով ստորոտը բլուրին՝
ուրկէ անտաքակոյս մաս մը կը լեցուէր
պալատան դաւթիւնն ա'յն աւաղանին մէջ՝
ուր Աքաաբի ծառաները իր արիւնտ կառքը
լուացին: Քաղաքին արեւելեան ծայրը եւ
ո'չ հեռու գէպի հոն երկարող ճամբէն, Գ.
դարուն դեռ ցոյց կուտային Աքդիտսի եւ
Նիլոսէ մարգարէին գերեզմանները՝ ուր Ս.
Յովհաննէս Մկրտչի աշակերտները Մաքե-
րոնդէն իր կտրուած գլուխը բերած էին:
Հերոդէտի կողմէ գրեթէ հիմնովին վերա-
կառուցուած և Հռոմայեցիներէն արպար
ոստանի մը ձեւը առած երբեմնի այս մայ-
րաքաղաքն էր որ կրցաւ զիմադրել զօրե-
ղագէս կազմակերպուած բանակներուն,
իր անառիկ դիրքին շնորհիւ: Արգարե, հին
Սամարիան կառուցուած էր արգաւանդ ու
մշտագալար բլուրներու շրջանակի մը կեդ-
րոնը՝ ուրկէ անդին, լայն դաշտավայրի մը
վրայէն ու գէպի արեւմուտք, կ'երկարէր
Միջերկրական ծովը: Հոս տեղն է ըսելու
որ քաղաքին ու զլիսաւորաբար լերան՝ ու-
րուն վրայ շինուած էր քաղաքը՝ Սեմերոն
կոչուելը պարզ պատահականութիւն մը
էր: Երբայերէն՝ Շոմեղոն, ասորերէն՝ Սա-
մերիմա և յունարէն՝ Սամարիա կը նշանա-
կեն «պահականոց, դիտարան»: Ասիկա
կարծիքն է Ռենանի, զոր իրմէ վերջ ու-
րիշներ ալ ընդունեցան: Ու Ամրի թագա-
ւոր ասկէ աւելի լաւ դիրք մը չէր կրնար
ընտրել իրեն իբր մայրաքաղաք, դիրք մը՝
որ շուտով պիտի ստանար ռազմագիտական
կարեւորութիւն, դիւրաւ զիմադրելու հա-
մար լաւապէս կազմակերպուած բանակնե-
րու: Եւ արգարե, երկրի բովանդակ շըր-
ջապատին մէջ Սամարիան էր որ զիմադրեց
Գիկլադպիլէրսիի (733-732՝ Ք. ա.) արշա-
ւանքին, ու Սարկոն երեք տարի տեղող ջան-
քերէ վերջ հալիւ կարողացաւ գրաւել զայն
(722՝ Ք. ա.): Քաղաքին բարձր և ամրաց-
եալ դիրքին կարեւորութիւնը ա'յն ատեն
յայտնի եղաւ երբ Ասորեստանի Պէն-Հա-

տատ Բ.ի սպաներն ու ծառաները ըսին
իրեն. «Աստուած լերանց է Աստուածն Իս-
րայէլի, և ո'չ Աստուած դաշտաց» (Գ. Թա-
վաւորութեանց՝ Ի. 23), ու ա'յս էր պատ-
ճառը՝ որ Իսրայէլացիք յաղթեցին Ասու-
րեստանցիներուն: «Եթէ վա'րը, բաց դաշ-
տին մէջ կուրինք, կը շարունակեն թա-
գաւորին սպաները, անպայման պիտի յաղ-
թենք իրենց» (ա'նդ):

Սամարիա այնպիսի հոյատեխիլ համալ-
նանկար մը կը պարզէ՝ որ դիւրաւ կ'ոգե-
կուէ, եզակի ու ժգնութեամբ մը, յաղ-
թական անցեալը իր ասոյեան քրոջ՝ Երու-
սաղէմի, իր գլեցագն թագաւորներուն գոր-
ծունէութիւնն ու համայքը, զինուորական
պահագունգերուն ցասկոտութիւնը և իր
մարգարէներուն եռանդը: Ըսինք որ բլու-
րին գաղաթէն Միջերկրական ծովը կը տես-
նուէր ու պալատին դարաժապներէն աւելի
կ'ընդարձակուէր ծովուն տեսողութիւնը.
ասով դիւրաւ կը բացատրուի այն սերտ
յարաբերութիւնը՝ զոր Սամարիա ունէր
Տիւրոսի հետ: Սողոմոն թագաւոր առե-
տրական դաշինք կնքած էր Հիւրամ թա-
գաւորի հետ ու Աքաաբ զինակցած էր
Իդրեահազիի հետ, կնութեան առնելով ա-
նոր եղբայր աղջիկը: Մինչև այդ թուա-
կանը անծանօթ եղող բարգաւաճ շրջան
մը բացուեցաւ Իսրայէլի թագաւորութեան
համար ու պէտք է հաւատալ որ առանց
մասնաւոր վարչաձև մը ունեցող Իսրա-
յէլի պետութիւնը իրեն համար վերջնա-
կանապէս ընտրած էր իր թէ՛ մայրաքա-
ղաքը եւ թէ՛ իր արքայատոհմը: Ասորես-
տանցիներուն համար, մինչև Սամարիոյ
անկումը, Իսրայէլի երկիրը քնաց իբր «Սա-
րիի երկիրը» և այսպէս ալ քնաց, վասն
զի իրենց համար «Մար-հումրի»-ն բը-
նակիչն էր Պէյթ-Հումրիին կամ Իսրայէլի
երկրին:

Աքաաբի օրով հիւսիսի թագաւորու-
թեան փառքը չի հաստատուել միայն Դա-
մասկոսի Արամէացիներու վրայ իր տարած
յաղթութեամբը և ո'չ ալ մինչև Մովսրի
լեռները իր տարածած իշխանութեամբը.
այլ առաւելապէս իր ա'յն քաղաքականու-
թեամբը՝ որով զիտցաւ սերտ համաձայնու-
թիւն մը կնքել Տիւրոսի և Յուդայի թա-
գաւորութեանց հետ:

Սամարիոյ կամ Սեբասդիոյ բլուրին վե-

րին մասը մասամբ գտնուեցաւ 1908ին, չնորհիւ Հարվըրտի ամերիկեան Համալսարանին կողմէ կատարուած պեղումներուն, G. Schumacherի հսկողութեան տակ, Fisher և Lyon իր օգնականներով: Պեղումները տեղեցին երկու տարի: Յայտնի է որ Սամարիոյ նախկին վայրը բնակուած էր մինչև այն օրը՝ երբ Ամրի գնեց զայն, հոն փոխադրելու համար իր մայրաքաղաքը: Ծիշտը ըսելով, Ամրին կանխող ժամանակի յատուկ կաւեղէն ո՛չ մէկ բեկոր երևան եկաւ պեղումներու ընթացքին: Մինչև ժայռին խորը կատարուած պեղումներէն ինչ որ կարելի եղաւ գտնել, բոլորն ալ երկաթի դարու բեկորներ էին: Ժայռին երեսին վերայ միայն գտնուեցան նոր քարի դարու բնակութեանց յատուկ հետքեր: Կ'արժէ ուրիշն նկատի ունենալ որ գտնուած կաւանօթները բոլորն ալ Ամրիին յաջորդող շրջաններուն յատուկ են: Ժայռին մէջ փորուած էին ահագին թիւով հին ջրամբարներ (citerne) . իսկ ժայռին երեսին վրայ ալ բազմաթիւ ջրանցքներ և կաւաններ բացուած էին, տաշտած և շատ մը խորշերով, որոնք կը թուին ըլլալ զոհադուրութեանց կամ պաշտամունքի վայրեր: Հաւանաբար այս միւսնոյն տեղւոյն վրայ էր որ, արքայական պալատին մերձակայքը, բարձրացած էր Բահաղի տաճարը: Աւելի վերջերը, այս շէնքերուն տեղ կառուցուեցան ընդարձակ շէնքեր, ցցուած կամ կոճիկ ու անկիւններու յատուկ խոշոր քարերով, որոնց ստորերկրեայ մասերուն վերայ Հերովդէս շինեց Օգոստոս Կեսարի նուիրուած տաճարը: Տասնըմեկ աստիճանով մեծ սանդուղէ մը կ'իջնէին գետնայարկ սրահ մը՝ որուն վրայ է որ կառուցուած էր տաճարը և որուն քարայտակին առջև տապալած կը մնան հսկայ սիւներու չորս խարխալները, իւրաքանչիւրը 1,25 մէթր տրամագիծով: Քիչ մը անդին կը տեսնուի տորիական ոճով սիւներու խոյակներէն մին: Տաճարին արեւմտեան կողմը կը գտնուէր սեղան մը՝ որուն մօտ լատիներէն երկու արձանադրութիւններ երևան եկան, I. O. M. զիրերով՝ որոնցմէ յայտնի կ'ըլլայ որ Արամազդի նուիրուած էր: Քիչ մը հեռուն գտնուեցաւ հաշմուած արձան մը՝ որ կը կարծուի Օգոստոս Կեսարինը եղած ըլլալ: Անդուրին ստորտը, լայն պատուան-

գանի մը վրայ, կանգնած էր ձիաւորի մը արձանը: Սեղանին մերձակայքը, պատի մնացորդին տակէն Schumacher գտաւ էպէտ Երոթովամի կնիքը: Ցցուն ուրիշ քարեր կը թուէին բեկորները եղած ըլլալ պարսպի այն լայն պատին՝ որ Կ'եզերէր լեռան ամբողջ վերին գտրատափը: Տաճարին աւերակներուն տակէն երևան եկան նոյնպէս ամէն դարու յատուկ խիստ բազմաթիւ կաւանօթներ, քարերուն հետ ցլրուցան խառնուած: Բոլոր այս պեղումներէն ի յայտ եկաւ որ Սամարիոյ կամ Աեպատիոյնի հնագոյն շէնքերը կառուցուած էին Ամրիի օրով, մեծցած ու ընդարձակուած Աքաարի օրով և վերանորոգուած՝ Երոթովամ Բ.ի թագաւորութեան ժամանակ: Երևան հանուած որմերու և աշտարակներու քանի մը մասերը կը հաստատեն հին ճարտարապետներու վարպետութիւնը և այն խնամքը՝ որով կը կերտէին իրենց վստահուած շէնքերը: Ամրիի ժամանակէն իսկ շէնքերու պատերուն քարերը ցցուն (bossage, սիւրի) ձևով կոփուած ու այնպէս դրուած էին, ոճ մը՝ որ գրեթէ անխափան կերպով կը շարունակուի դեռ մինչև մեր օրերը, Սուրիոյ և Պաղեստինի մէջ: Կոճիկ քարերու այս դրութիւնը աւելի կանոնաւորուած ու ընդհանրացած է Աքաաբի օրով, այն տարբերութեամբ միայն՝ որ այդ ոճը ո՛չ թէ զարգարանքի մը համար ընդունուած է, այլ աւելի զուարցնելու համար քարերուն իրարու վրայ դրուիլը, կարելի եղածին չափ խնայողութիւն ընելու համար գէթ ճակատի պատերուն քար տաշելուն մէջ:

Հակայ ԱՐՏԱՆԱԶԻ ԱՐԵՎԻՍԱՌՈՍ

(Երբեմնեւ)

ԼԵԶՈՒՍԳԻՏԱԿԱՆ

ԿԱՍԻՍԵՐԷՆԻ, ԹՐԱԿԵՐԷՆԻ, ՓՈԽԻԳԵՐԷՆԻ ԵՒ ՓՈՔՐ-ԱՍԻԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ^(*)

(Շար. Նախորդ թիվին)

Հաթեան արձանագրութիւնները աւելի յաջողութեամբ և ճիշտ վերլուծելուն նըպատեցին մի քանի հանգամանքներ, այսպէս՝ գտնուեց մի երեքլեզուեան բառարան սումերերէն-աքքաթերէն-հաթերէն, թէև համառօտ. երկրորդ՝ մի մեծ արձանագրութիւն երկու լեզուով, հաթերէն և աքքաթերէն, որ պատկանում է հաթերի Հաթթուշիլի Ս. թագաւորին (ն. թ. 1950 թուերին)։ Բայց աւելի կարեւոր է այն հանգամանքը՝ որ արձանագրութեանց մեծ մասը, համաձայն աքքաթերէն արձանագրութեանց ընդհանուր սովորութեան, գրուած է սումերական գաղափարանշաններով, այնքան որ շատ տողեր ամբողջապէս աքքաթերէն են։ Այս պատճառով ահա շատ տեղ ինքնին կարգացում և հասկացում է։ Դադափարագիր դրութեան ձևը մի վատ կողմ ունի. նա բաւարարում է պատմաբանին, որովհետև նա փնտռում է գրուածքի իմաստը, բայց անօգուտ է լեզուաբանի համար, որ փնտռում է բառի իմաստի հետ նաև ընթերցանութիւնը և նոյն իսկ հնչական ներութիւնները։ Ահա այս է պատճառը, որ թէև նորագիւտ հաթեան արձանագրութիւններ ամբողջապէս թարգմանուեցան, բայց բազմաթիւ հասարակ բառերի ընթերցումը չիմացուեց. այսպէս 1, 2, 3, 4, 5 . . . թուանշանները, թագաւոր, աստուած, որդի և այլն բառերը։ Սրանց բոլորը պատկերագրով են և ոչ տառերով։

Հաթեան արձանագրութիւնները սոսկ տարեգրութիւններ չեն, այլ ներկայացնում են մի ամբողջ գրականութիւն իր զանազան ճիւղերով. այսպէս ունինք թագաւորական գաւազանագրքեր, օրէնքների ժողովածու, գաշնագրեր, պատմութիւն, նա-

մակներ, բառարան, աղօթքներ, երեք և չորս լեզուով այբբենարան, մի նշանաւոր օրհներգութիւն 3500 տողից։ Աւելի կարեւոր է հաթեան քաղաքակրթութեան նըշանաւոր յուշարձանը, այն է նրանց օրէնագիրքը, որ հրատարակեց Փրանսերէն թարգմանութեամբ Հրոլնին (քոյ հիթիթ, Պարիզ 1922)։ Նոյնը գերմաներէն թարգմանութեամբ հրատարակեց Գիմմերը, որից էլ կատարուել և հրատարակուել է ուսերէն թարգմանութիւնը։

Այս օրինագիրքը՝ որ իր հնութեամբ կարող է համեմատուել միայն Համմուրաբիի օրինագրքի հետ (2100 Ն. Ք.), նրանից 700 տարի աւելի նոր է և գրուած է կամ հաթեան Շուպպիլուլիումաշ 1390-1350 թագաւորի օրով կամ նրա որդի Մուշշիլի Ռ.ի 1347-1310 և կամ նուազ հաւանաբար Հատտուշիլի Գ. թագաւորի ժամանակ 1300-1270։ Օրինագրքի մեծ մասը վերաբերում է պատժական դատաստանագրքին և պարունակում է սպանութեան, վիրաւորման, գողութեան, ստրուկ փախցնելու և նման յանցանքների մասին զանազան պատիժներ։ Հետաքրքրական է որ գողութեան պատիժները առհասարակ տուգանքով են վերջանում. և տուգանքը տարբերում է համաձայն գողացուած աւարկայի արժէքի. այսպէս տարբեր է ոչխարի գողութեան պատիժը տաւարի գողութեան պատժից, և տաւարի գողութեան պատիժն էլ տարբերում է համաձայն գողացուած տաւարի տարիքի։ Օրէնագիրքը մի առ մի թուում է այս պատիժները մանրամասնութեամբ։ Բացում է ուսումնասիրութեան նոր աղբիւր իրաւունքի նախնական պատմութեան համար։

Միւս կարեւոր գործերից են.

1. Կոմանայի Պապանիկրի քրմապետի կազմած հաթեան ծիսարանը, որ բնագրով և թարգմանութեամբ հրատարակեցին Զոմմեր և Եհնիւլֆ (Լայպցիկ 1924)։ Այստեղ գտնում ենք հետաքրքրական տեղեկութիւններ հաթեան կրօնի, աստուածների, զոհաբերութեան, պատգամաթոսութեան, դեերի և տօնական զգեստաւորութեան մասին։

2. Հաթեան թագաւորների և շրջա-

(*) Վերցուած՝ մեծաւուր հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Ե. Դրսիս)։

կայ պետութեանց թագաւորների միջև կնքուած 10 մեծ դաշնագիր՝ աքթադերէն և սուլթերէն լեզուներով, որ քնադրով ու թարգմանութեամբ հրատարակեց Վայոց-ների (Լայպցիկ 1923) երկու հատոր:

Լեզուարանական տեսակէտից պարզուեց, որ բոլոր արձանագրութիւնները մի լեզուով չեն, այլ գրուած են 8 տարբեր լեզուներով՝ սուլթերէն, աքթադերէն, կամիսերէն, լուվերէն, բալայերէն, խարբիսերէն, հաթերէն և մանդայերէն: Առաջին երկուսը հաթերի համար օտար, միւսները տեղական լեզուներ են: Ամենագլխաւորն է:

1. Կամիսերէն, որով գրուած է արձանագրութեանց մեծագոյն մասը: Այս տունը ենթադրական է. ոմանք կոչում են հաթերէն, ուրիշներ նեսերէն, ուրիշներ կաներէն և կամիսերէն կամ կանիսերէն: Մենք ընտրեցինք կամիսերէն ձևը: Կամիսները, ինչպէս նրանց լեզուի քերականութիւնը ցոյց տուաւ, հնդեւրոպական ժողովուրդ են. նրանք Ն. Ք. երրորդ հազարամեակի վերջում արչաւեցին Փոքր-Ասիա և նուաճելով տեղական ժողովուրդներին, տէր դարձան նրա կենտրոնական մասին: Աւելի յետոյ նրանք առաջացան դէպի հարաւ և իրենց տիրապետութեան տակ առին Կիլիկիան, Ասորիքը և Միջագետքը: Բարեւական ժամանակագրութեան մէջ յիշուած է թէ Բաբելոնի առաջին հարձակումից (2225-1926) վերջին շրջանում հաթերի թագաւորը արչաւեց Ասորեստանի վրայ: Այս թուականը հիմք է ծառայում ճշտելու Կամիսների նախնական գաղթը:

2. Հաթերէն(*), հար կամ աւելի ճիշտ խար են կոչուում տեղական հին նախարիկները, որոնց լեզուով գտնուած կայ 50 հար արձանագրութիւն, շատը կամիսերէն թարգմանութեամբ միասին: Այս լեզուն միւս բոլորից տարբեր է և ունի նախամասնակային գրութիւն. սրանից հետեւում է թէ այդ նախարիկները հնդեւ-

րոպացի չեն: Միւս տեղական ժողովուրդներն են:

3. Մանկայեցի՝ իրանական ժողովուրդ, որ Մարաստանից գաղթել է Ն. Ք. երրորդ և երկրորդ հազարամեակին, ըստ Ասորեստանեան ժամանակագրութեան: Սրանց լեզուով գտնուած արձանագրութիւնները քիչ են, բայց ցոյց են տալիս իրանական ընդթը:

4. Խարրի կամ հուրրի, որոնք պատկանում են միտանի ցեղին. սրանց լեզուով գրուած արձանագրութիւնները շատ չեն. մեծագոյնը վերոյիշեալ 3500 տողանոց օրհներգն է. լեզուն ներկայացնում է միատուներէնի մի բարբառը:

5. Բալա, որոնց լեզուով շատ քիչ բան կայ գրուած:

6. Լուվ, որոնց լեզուով ծանօթ է միայն 700 բառ և երկչեղեան մի բնագիր լուվերէն-կամիսերէն: Կամիսերէնին շատ մօտիկ բարբառ է:

Հնդեւրոպական եկւոր կամիսները տիրելով այս բոլոր ժողովուրդներին և պարտադրելով նրանց կամիսերէնը, միևնոյն ժամանակ մեծապէս ազդեցեցին տեղական լեզուներին. այնպէս որ կամիսերէնը թէև հիմնական բառերով ու քերականութեամբ հնդեւրոպական է, ինչպէս հայերէնը, բայց հայերէնի պէս ունի իր բառարանում օտար բառերի մի մեծ թիւ: Կամիսները քաղաքակրթական տեսակէտով ընկան ասորեստանցոց ազդեցութեան տակ և առին նրանցից բեւեռագրական արուեստը: Ինչպէս գիտենք բեւեռագրութեան հնարիչները եղել են Սուլթերէնը, որոնք Բաբելոնի նախագեմական բնիկներն են: Սուլթերէնից բեւեռագրութիւնը անցաւ եկւոր սեմականներին. բայց այդ գրութիւնը այնպէս էր կազմուած, որ առանց սուլթերական լեզուի գիտութեան, անկարելի էր որ և է բան արձանագրել. ուստի Ասորեստանում եւ Բաբելոնում միշտ սովորում էին սուլթերէնը՝ իբրեւ գիտական կամ ուսումնաւորելու լեզու: Այսպէս եղաւ նաեւ հաթերի երկրում: Նմանապէս աքթադերէնը այն ժամանակուայ Արեւելի գիւնական լեզուն էր և միջագային դաշնագրերը կնքում էին այս լեզուով: Ահա այս պատ-

(*) Ամերիկացիք նոր պեղումներ կատարելով Բողազքէոյից ոչ հեռու Արիշար կոչուած վայրում, գտել են մի անձանոթ լեզու, որ խոսում են Անատոլի մի գիւղում մի քանի ձերուիներ և որ հաթերէնի մնացորդ են կարծում:

ճառով կամիսները ստիպուած էին իրենց արձանագրութեանց մէջ գործածել սուսնէրերէն և աքքաղերէն լեզուները, ինչպէս որ տեղական պահանջներին էլ բաւարարութիւն տալու համար՝ դործ էին անել մանգայերէն, խարրիերէն, լուվերէն, բալայերէն և հաթերէն լեզուները:

Հաթեան նոր գիտութիւնը կարեւոր է ընդհանուր հնդեւրոպական լեզուաբանութեան և մասնաւորապէս հայերէնի տեսակէտով: Նախ՝ ջնջուած է արդէն այն ենթադրութիւնը թէ հաթերը հայեր են. երկրորդ՝ հնդեւրոպացոց հնագոյն յիշատակութիւնը, որ համաձայն ասորեստանցոց Սալմանասար Թագաւորի արձանագրութեան, հասնում էր մինչև 935 թիւը, հիմա շատ աւելի հասնում է. Ժ. Դարի նորագիւտ մանդայական արձանագրութեանց մէջ արդէն յիշուած են ինդրա, Վարունա և Միտրա հնդիկ աստուածութիւնները. և եթէ հնդեւրոպացի կամիսները Ասորեստանցոց մօտ յիշուած են 1926 թուից առաջ, ուրեմն նրանց գաղթը և Փոքր-Ասիայում հաստատուելը սրանից շատ աւելի հին է: Դրա համար էլ վերեւում նշանակեցինք Ն. Բ. երրորդ հազարամեակի վերջում:

Մեզ մնում է խօսել այն մասին թէ ինչ կայ կայ հայերէնի և նորագիւտ լեզուների, մասնաւորապէս կամիսերէնի միջև:

Այն սխալ կարծիքը թէ հաթերը հայեր են ըստ ենսէնի, և այն ենթադրութիւնները թէ հայերը Փոխաբացուց և Փոքր-Ասիական հնդեւրոպացիներին ցեղակից են, մեզ ըստ պատել էին տալիս խոշոր նմանութիւններ հայերէնի և կամիսերէնի միջև: Խորապէս յուսախաբուած ենք: Կամիսերէնը նման է հայերէնին այն չափով՝ որ չափով նման է որ և է հնդեւրոպական լեզու: Նա ո՛չ միայն անձուկ նմանութիւն է չունի հայերէնի հետ, այլ և պատկանելով հնդեւրոպական լեզուների կենտում խմբին, բաւական հեռանում է հայերէնից: Մի լեզու՝ որտեղ գտնում ենք ուզ, ուզաւես, զիգ-դու, ժումազուք, նախ-նոր, վաղաւ-ջուր, կիկուկ-այժմ, դա, դի-դեմ, ագ, եղ-ուտել ևն, միայն ընդհանրապէս մերձաւոր է հայերէնին և բնաւ աւելի չէ, քան յունարէնը կամ պարսկերէնը:

Ամփոփելով այս բոլորը մենք հասնում ենք հետևեալ եզրակացութեան: — Փոքր

Ասիայում բնակուող ժողովուրդների հընադոյն խաւը հնդեւրոպացի չէ. աւելի յետոյ եւրոպայից եկել են հնդեւրոպական ցեղերի զանազան ալիքներ, ինչպէս կամիսները, հայերը և փոխաբացիք. հաստատուած չէ թէ այս ցեղերը միևնոյն ճիւղին են պատկանում, թէ և բոլորն էլ հնդեւրոպացի են:

Ինչ որ էլ լինի, հայերը ապրելով այս զանազան ցեղերի հարեանութեան մէջ, անկարելի է որ կրած չլինին նրանց ազդեցութիւնը թէկուզ փոքր չափով: Այս ազդեցութիւնը մենք երևան կարող ենք հանել լեզուի միջոցով: Համաձայն այն մեթոդին որ յիշեցինք նախորդ գլխում, եթէ մենք հայերէն լեզուից դուրս բերենք նախ՝ բոլոր բնիկ բառերը՝ որոնք հայերը ունէին արդէն եւրոպայում եղած միջոցին, և երկրորդ՝ բոլոր այն փոխառեալ բառերը, որոնք հայերը ձեռք բերին Հայաստան հասնելուց յետոյ (խալդերէն, ասորերէն, վերացերէն, ասուրերէն, պարսկերէն, յունարէն, լատիներէն և այլն), մնացեալը կը լինի համազուտաւ այն բոլոր փոխառութեանց, որ հայերը կնքել են փոխաբերէնից, թրակերէնից և բոլոր փոքր-ասիական լեզուներից: Այս բանը դժբախտաբար կապուած է երեք դժուարութեան հետ. նախ՝ որովհետեւ համազուտաբար պատկանում է բոլորին, ուստի մենք չենք կարող որոշել թէ ո՛ր բառերն են պատկանում փոխաբերէնի, կամ թրակերէնի, կամ կամիշերէնի և կամ միւս Փոքր-Ասիական լեզուներից մէկին կամ միւսին, քանի որ այդ լեզուներից ո՛չ մէկի մասին բաւարար ծանօթութիւն չունինք: Երկրորդ՝ փոխաբերէն, թրակերէն և կամիշերէն լեզուները լինելով հնդեւրոպական, և որոշ չափով մերձաւոր հայերէնի, վախ կայ որ այդ լեզուներից եղած փոխառութիւնները իրենց հնդեւրոպական զոյնի պատճառով խառնուած լինին բնիկ հայերէն բառերի մէջ. որով մի կողմից այդ փոխառութիւնները կը մնան անյայտ և միւս կողմից բնիկ հայերէն կոչւած բառերի մի մասը իրօք բնիկ չի լինել: Երրորդ՝ աւելի մեծ դժբախտութեամբ խալդերէն լեզուն մեզ յայտնի չէ, նոյնիսկ նրա ընդհանուր նկարագիրը մեզ անծանօթ է, հետեւաբար մեր համազուտաբար չի կարող ճիշտ լինել և նրա մէջ կը լինին բոլոր Փոքր-Ասիական լեզուների հետ նաև

խաղերէնից փոխառեալ բառերը: Վերջին ճշտագոյն հաշուով՝ եթէ հայերէն լեզուից դուրս բերենք ծանօթ լեզուներէից փոխառեալ և բնիկ հայերէն բառերը, ձեռքացելը կը լինի Փոքր-Ասիոյ ոչ հնդեւրոպական լեզուներէից խաղերէն լեզուից փոխառեալ բառերի համագումարը: Այս համագումարը բաժանելու և խրաքանչիւրին իր ճիշտ բաժինը տալու համար մենք առայժմ միջոցներ չունինք և դատում ենք հետեւեալ ձևով:

ա) Այն բառերը՝ որոնց փոխազական համագոյն յայտնի է, պատկանում են բնականաբար փոխազական փոխառութեանց շարքին:

բ) Այն բառերը՝ որոնք թէև հնդեւրոպական ձև ունին, բայց ճշգիւ չեն համապատասխանում հայերէնի ձայնական օրէնքներին, համարում ենք փոխազական կամ ուրիշ որևէ Փոքր-Ասիական հնդեւրոպական լեզուից:

գ) Որովհետև հայերը շատ աւելի մեծ չիում ունեցել են խաղերի հետ, որոնք հայերէից շատ աւելի բարձր քաղաքակրթութիւն, գիր ու գրականութիւն ունէին և որոնց հետ միաստանութեամբ յետոյ մի ազգութիւն կազմեցին, ուստի և փոխառութեանց մեծ մասը պատկանում են խաղերէնին, հետեւաբար այն բոլոր բառերը՝ որոնք նախորդ երկու պայմաններից դուրս են մնում, համարում ենք խաղերէնի:

Այստեղ պիտի հաւաքենք փոխազական և Փոքր-Ասիական փոխառութիւնները, խաղերէնները թողնելով յաջորդ գլխին:

1. Աստուած, նոյն է թրակո-փոխական այն նշանաւոր աստուածութեան հետ, որ յոյն մատենագիրները լիջում են սաբազիոս ձևով: Այս աստուածութեան անունը յատկացուցաւ յետոյ Բագոսին: Հայերէնի մէջ գերագոյն աստուածութեան անունն էր, դրա համար էլ յետոյ ընդհանուր իմաստ ստացաւ և քրիստոնէութեան ժամանակ նոյնիսկ հնդեւրոպական զիւրաւոր մոռացութեան մատնեց:

2. Սալլ, որի հին ձևը պիտի լինի սաւիլ, նոյն է սաւիլա «բոյլք աստեղաց»,

Մեծ Արջի համաստեղութիւնը (Հեմիքրոս), սաւիլե, յգ. սաւիլայ սալլ, կուռի կառք (մէկ մէկ անգամ գործածուած Հոմերոսի և Անակրէոնեան մի հատուածի մէջ): Յունարէն ձևերը Փոքր-Ասիական ծագում ունին և համարում են փոխազական փոխառութիւն: Մեր բառը համապատասխանում է իր երկու նշանակութիւններովն էլ, ուրովհետև հյ. սալլ նշանակում է ոչ միայն «եղան կառքը», այլ և մեծ և փոքր Արջի համաստեղութիւնները:

3. Փանգլուս, հին հայ վկայատանների նշանաւոր երաժշտական գործիքն է, որ կոչւում է նաև բանդիոն կամ բամբիրոն. սա մի տեսակ լծիւաւոր նուագարան էր, որի կազմութիւնը յայտնի չէ: Բագիս հետ բոյորովին նոյն են լիւդիարէն պուկուրա, պանկուրիոն, պանկուրիս «երեք լարով քընար», վրաց. փանկուրի, փանկուրի, թուշ. փանկուր, չէչեն. փանգուր լարաւոր նուագարան, օսս. ֆանկուր երկու լարով կլիթաու: Փոքր-Ասիայից բառը անցել է յոյներին և տուել է պանկուրա երեքադեան քնար (յունաց մէջ աւանդութիւն կար միշտ թէ փանդիոն Փոքր-Ասիայից է եկած): Յունարէնից ձևացել են լա. պանկուրա և թրք. փանկուրա, որի միջոցով էլ բուլգար, սերբ, ուկրայնական ձևերը:

4. Ագարակ, այս բառը շատ նման է հնչում հին. ագրո «արտ, անդառտան, ագարակ» բառին, որի հայերէն ժառանգն է արտ: Ըստ ձևի ագարակ չի կարող հայերէն լինել, և որովհետև նման է նախորդ բառերին, ուստի պէտք է համարել փոխառեալ: Փոխառութիւնը չի կարող լինել իրանեան լեզուներից՝ իր գ. ձայնի պատճառով. այլ պատկանում է արեւմտեան խմբին. հետեւաբար պէտք է դնել փոխազականից կամ կամիսերէնից, եթէ սակայն սումերական ագար «գաշտ» բառը չէ:

5. Արաղիլ նման է յունարէն պիլարգոս հոմանիշին, որ համարում է պիլաս սե և արգոս՝ սպիտակ բառերից բարդուած. բայց աւելի լաւ է դնել Փոքր-Ասիական մի լեզուից փոխառութիւն, որից է նաև հայերէնը:

6. Անխ. Այս բառի հետ նման են հնչում յունարէն սեկիւս, սիկիւս, սիկիւս

«վարուճաք, սեխ կամ զգուճ», որոնց ծագումը անստույգ է. հաւանաբար կցում են հալ. տիկը զգուճ բառին և համարում են թրակո-փոխաբան փոխառութիւն. նոյնպէս պէտք է ասել նաև հայերէն բառի համար:

7. Կարին. նման է յունարէն կարիս, կարիդոս բառին, որի ծագումը անյայտ է. պէտք է դնել Փոքր-Ասիական փոխառութիւն հայերէնի հետ:

8. Սրինգ. այս բառը համարում է փոխառեալ յունարէն սիրինգս բառից, որ սակայն լիովին չի ծածկում հայ ձևը. միւս կողմից յոյները մէջ աւանդութիւն կար թէ սրինգը Փոքր-Ասիական կամ փոխաբան ծագում ունի: Այս դէպքում ուրեմն աւելի յարմար է հայերէն բառը դնել ո՛չ թէ յունական, այլ փոխաբան փոխառութիւն:

Այս փոխառութիւնները որ նշանակեցինք վերևում, թուով չափազանց քիչ են, բայց որակով, այսինքն իրենց կուլտուրական արժանիքով շատ բարձր. — Աստուած բառը բովանդակում է իր մէջ բոլոր կրօնական և դիցաբանական աշխարհը. փանդիոն ու սրինգը ներկայացնում են ոչ միայն երաժշտութիւնը, այլ և հին հայոց վիպասանութիւնը, այսինքն անգիր բանահիւսութիւնը. սալը և ագարակը ոչ միայն ներկայացնում են ամբողջ գիւղական տնտեսութիւնը, այլ և սալը նշանակելով Մեծ Արջի համաստեղութիւնը, ներկայացնում է հին հայոց աստղաբաշխական գիտութիւնը: Այս տեսակէտով փոխաբան այս փոխառութիւնները մեծ արժէք ունին և ենթադրել են տալիս իրենց յետեւից փոխառութիւնների մի ուրիշ շարք, որ սակայն գիտութեան արդի միջոցներով անկարող ենք ճշգրիտ որոշել:

Այժմ անցնենք կամիսական փոխառութեանց:

Եթէ կամիսերէնը, ինչպէս տեսանք, հայերէնին անձուկ ցեղակից լեզու չէ, այնու ամենայնիւ վստահ պէտք է լինել որ կարող է բացատրել մեր լեզուի ինչ ինչ մուծ կէտերը: Կան անշուշտ փոխառութիւններ, որ հայերէնը կնքել է նրանից կամ նրա յարակից միւս Փոքր-Ասիական լեզուներէ: Դեռ հրատարակուած չէ կամիսերէնի և միւս լեզուների լիակատար

բառարանը, բայց կան զանազան բառացանկեր և Մտուրաէվանտի հաթեան բառարանը (Բաղխմոր 1931), որոնցից օգտուելով կարելի եղաւ ինձ գտնել հետեւեալ համեմատութիւնները:

Ապպա-ապա, հասս-հատանել, հուլուլի-դուրել, խուցիկ-խանգարել, պարեիլա-փշրել, դազան-յատակ, վար-վառել, արբիվար-առաւօտ, սեսար-փետուր, շարաւանգի-շարաւանդ:

Որանցից դուրս որ և է վստահելի համեմատութիւն չեմ կարող գտնել նոյն բառացանկերում: Վերոյիշեալ բառերն էլ վերապահութեամբ միայն կարելի է յիշել, որովհետեւ մեծ նմանութիւն չունին հայերէնի հետ: Անարժէք են նաև այն բոլոր համեմատութիւնները, որ զանազան մարդիկ առաջարկեցին վերջերս: Միակ վստահելի բառն է շարաւանգի. սրա համար նշկատենք որ կամիսական զ ձայնը նախադրածից ծագած լինելով՝ կամիսական շարաւանգի ձևի դէմ մենք կ'ունենանք աւելի հին շարաւանգի, որ բոլորովին նոյն է հայերէնի հետ:

Ամենից աւելի հայերէնին նման եմ համարում հաթերի Մուրչիլիշ անունը որով կոչւում են մի քանի թագաւորներ: Դա մեր Մուշեղն է, որ ոչ մի մեկնութիւն չունի դեռ: Մուրչիլիշ ձևի մէջ շ վերջաւորութիւնը եղակի ուղղականի կամիսական նշանն է, որ համապատասխանում է սանսկրիտ, յատին, յոյն օս, ուս վերջաւորութեանց: Բոտ այսմ պարզ ձևն է Մուրչիլի. սա պիտի տար հայերէն Մուրչիլ կամ Մուրչեղ և Ի ձայնի սովորական անկումով Մուշեղ. հմմտ. քարշել-քաշել, պարշտել-պաշտել և այլն:

Մի այսպիսի հին ու «ազգային» յատուկ անուան փոխառութիւնը կամիսերէնից, անշուշտ առանձին նշանակութիւն ունի և ենթադրել է տալիս որ նա մինակ չէ և ուրիշ նմաններ էլ պէտք է ունենայ:

ՊՐՈՖ. Ն. ԱՃՍՌԵԱՆ

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

Հ. Գ. Ա. ՀԱՅՐ: Ամբողջ երկիր S. Թարյում Պաշտպանի
Գուսակեանի. Գուսակեան Մատենադարան, Թիւ 21:
Երևան, 1941. էջ՝ 382: Գին՝ 3 շիլլինգ:

Գուսակեան Մատենադարանի այս 21-րդ Մատենադարանը, Հնդկամայի, ողբացեալ Թարյում Պաշտպանի յետ մահու հրատարակուած ԲԵԴ երկասիրութիւնն է և հաւանաբար վերջինը: Հաւանաբար կ'ըսենք, վասնզի, մանաւանդ ներկայիս տրեւտեսական պայմաններուն տակ գէթ առ այժմ, յոյս չունինք որ Սերաստիոյ իր աշխատանքները նաեւ որ առաջնորդութեանը իբր միակ' բայց այնքան արժէքաւոր գրական յիշատակը կազմող — Յուսիկ Չեռազաւց Ս. Նաւմ վաճկմը — կարելի ըլլայ առանձին հատորով հրատարակել: Միւս կողմէ սակայն, չենք զգոյրի երբեք ջերմորէն խնդրել որ հանգուցեալին այդ աշխատութիւնն այսպէս առիթին իր ամբողջական ձևովը գրուի հայ բանասիրութեան սեղանին վրայ:

Մատենադարանի 400 մեծագոյն էջերով, խնամուած տպագրութեամբ պատկերազարդ այս արժէքաւոր գիրքը առաջին ակնարկով կը կարծուի ըլլալ ուղեւորի օրագրական տպագրութիւններ և տեղեկութիւններ միայն, բայց քանի կը խորանայ ընթերցողը, անոր խեղճանչիւր էջերուն վրայ կը լսէ իր ազգին ապագային համար նախանձախնդիր ու իր սիրելի եկեղեցիին պահպանութեանը մասին ամէն ժամանակ և ամէն առիթով խորհող ազնիւ հոգիի մը քնարին ձայնը: Ու ո՛չ որ կարծես իր խօսքին ու գրիչին ձայնը աշխարհ ու ժգին աղապատանքով քնարերգի գիտցաւ վերջին կէս դարու մեր ազգային ու եկեղեցական այնքան ալեկոծ կեանքին մէջ, իրիմեանի քնարէն յետոյ, որքան Թարյում Գուսակեան: Ու պէտք է ընդունիլ որ Հնդկամայի մեր ազգի հեռուէր մէկ զաղուծիւն անցեալ փառքերը, ներկայիս դեռ նշուող կայծերն ու ապագայի անյուսութիւնը դառնորէն երգող տրտմանով քնար մըն է որ կը սկսի զայն երգողին մատներուն մէջ ոգևորելի՝ երբ եկեղեցական՝ իբր Հայրապետական ներկայացուցիչ, ու ազգային՝ իբր Հայ Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան կազմակերպիչ, կրկնակ պարտաւորութիւններով ու իր պաշտօնին խոր գիտակցութեամբ, առժամաբար կը բաժնուի Նիդուսի արիւնէն ու 1916 Նիդուսերի 4-ին նաւ կը նստի զէպի Հնդկաստան, մինչև հեռուէր ձախ կողմին, ընդարձակ տառապանքներուն մը վրայ ուխտուած իր ցեղին զաւակներուն հաղորդակից ընելու իր զգայուն սիրտը, ու այս կրկնակ առաքելութիւնը աշխարհիստան մը՝ երբ Հայ ցեղը, Թուրքիոյ մէջ, անցուցած էր ու կ'անցընէր բնաջնջմի ամենէն անհաւոր բաժակը, ու եկեղեցին ազատած բեկորներ անհատիկ թշուառութեան մէջ, երևանի դաշտէն սկսած մինչև Որնայի անապատը, լեցուցած էին: Ու Հնդկամայի ձախմտի իր մէջ կ'ամփոփէ 1916-ի կոտորածը: 1918 Մարտ 20, շաբաթ 16 ամիսներու քիչ մը

Stanleyի Ուղեւորութիւնները վերակողով շահեկան հանապարհօրդութեան մը այլազան նկարագրականը՝ սեղմուած 35 լուսանկար մէջ, երթ ու դարձով:

Գիրքին ընդարձակ ու կանաչաւաղ դաշտը կը բացուի գեղեցիկ պարտիզակով մը՝ ուր այցելու ընթերցողը պահ մը կանգ կ'առնէ «Յառաջ արանի տեղ» գրուած միայն երկու բայց շատ տպաւորիչ էջերով ծանօթանալու համար գրական դաշտին վրայ ծաղկած այլազան գեղեցիկութիւններուն: Մեծ թանգարանի մը սրահները մտնելէ առաջ, կարծես շատ քնական բերումով, այցելուն պահ մը կանգ առնել կ'ուզէ մտաքին վրայ բացուող գրասենեակին մէջ, հո՛ս տեղեկանալու համար օրախերուն մէջ տեղաւորուած հնարաւորական արժէքներուն, տպագրուող ուղեցոյցներու օգնութեամբ: Այդ դերն է որ կը կատարէ Թարյում Մարտիանի այս ու բոլոր իր միւս հրատակներուն և մանաւանդ դանտը երկնող մեծ հոգիի մը բոլոր թախիծներուն խորագէտ ծանօթ գրագետ վարդապետը, որ զգայուն և զգածուած տողերով ընթերցողին առջև կը պարզէ բուն գիրքին ծալքերը: Յառաջարանը խմբագրող վարդապետը, գիրքին հեղինակին պէս, կ'մբռնէ որ Հնդկամայի անունին տակ այս և նման այլ հրատարակութեանց խնկական արժէքը չի՛ կայանար «գիտական ու ուսումնասիրական ընդարձակ ու սպառիչ նկարագրին» մէջ փնտռել բանահիշատական նոյապատկ ու հետազոտութիւն, ընդունելով որ անոնցմէ աւելի թանկագին բաներ կան, քան ինչ որ կը պահանջուի նման հատորներէ:

Իբր ծրագիր կամ կառուցուածք, Հնդկամայի, առանց զգալի ըլլալու սակայն, կը բաժնուի երկու մասերու: Առաջին մասը, որ կը գրաւէ աւելի քան հարիւր էջ և ինչպէս որ Յառաջարանին մէջ ալ դիտել կը տրուի, ընդարձակ պատմութիւնն է Հնդկահայ գաղութի սփռման, դարգացման և տնտեսական, կրօնական և կրթական երեսներուն վրայ իր ունեցած արդիւնաւորութեանց՝ և այս տեսակետով վերջին աստիճան շահեկան: Պատկէշին մինչև Սուրբաշայ և Մարտիան ցրուած այս կարեւոր գաղութիւն արմատը մէկ է և որոշ. Նոր Ջուլայի գաղթականութիւնը, որ իր առեւտրական գետնի վրայ ունեցած բնական ճանապարհութիւններով և ի գին ծանր ու յաճախ տաժանելի արկածախնդրութիւններու, քաղաքական փոթորիկներէ հալածական, կտրեր է աշուոր հեռաւորութիւններ, իր ցեղին ու եկեղեցիին դարաւոր կազմին քանի մը զօրաւոր այտուցները տանել տնկելու համար Հնդկաստանի արեգիցի որ յառաջիկայ հողերուն վրայ, Այս իսկ տեսակետով Հնդկամայի հետապնդած նպատակը նոյնն է, գիրքին մէկ ծայրէն միւսը, հետեւի, գրեթէ քաջ առ քաջ և առանց ժամանակագրական երկար ընդհանրութեան, Ջուլայից ցոյց Հնդկաստանի մէջ սկսած ու աշխարհի պայծառ արդիւններով, ազգային, հոգեւոր ու մշակութային երրեակի գիտելներու վրայ շարունակուած ու արձանագրուած յառաջիկայութիւններուն: Ըստ այս ուղեգիրին, Հնդկամայի կը դառնայ ուրիշ մը՝ Հնդկամայի ընդարձակ պատմութեան մէկ

թեւր միայն, որ մեծապէս պիտի նպաստէ երջանիկ օր մը այդ կարեւոր ու լման աշխատութիւնը ձեռք առնել ուղղովն։ Ու այդ թանկագին պատմութիւնը խմբագրողը անպայման որ իր տրամադրութեան տակ պիտի ունենայ Ձեռնարկ անցնել կեանքը բաղկացնող Հալէպի, Պաղատաի ու Լեհացոց պատմութեան գէթ ա՛յն շրջանները՝ ուր Ձեռնարկեցիք փայլեցան ու օր մըն ալ առ յաւէտ կորսուեցան, իշխանական փառքերու հասնելէ վերջ։ Պէտք է խոստովանիլ որ Հնդկանայի խմբագիրը Ձուգանայոց ամբողջական պատմութեան ի՛ր ալ նպաստը բերելու գաղափարէն ալ առաջնորդուած ըլլալ կը թուի, մասնաւորաբար գիրքին առաջին հարիւր էջերուն վրայ։ Յատկապէս պիտի ուզէի շեշտել այս պարագան. վասնզի գիրքին մնացեալ ստուար մասը տարաբախտաբար մնացած է լոկ օրագրական կալուածի մէջ, ու այս՝ հակառակ հեղինակի կամքին որ անկասկած գիրքին ակնարկուած այս մասն ալ պիտի նուազնէր ազգագրական ծանօթութիւններով, անշուշտ յետագային, երբ պատեհութիւն ունենար։

Դաւրիժեցիի, Դարանաղցիի, Սիմէոն Լեհացիի և Երեմիա Ձէլէպիի ու վերջապէս Տիմոթէոս Վրդ. Սափրիչեանի ժամանակագրութիւններէն յետոյ, Թորգոմ Սրբազանի Հնդկանայի մեր զբոսախոյնը զաղթականութեան ցաւագին պատմութիւնն է ու այն իսկ տեսակէտով մեծապէս շահեկան։ Նախորդներուն մէջ սակայն, անտարակոյս ժամանակի բերումով, մեծապէս, գրեթէ ամբողջովին, կը պակսի ուսումնասիրական տարազը, հակառակ անոր որ Դաւրիժեցիէն շատ առաջ իսկ եւրոպացի բազմաթիւ ուղեւորներու կարգին, հայ, յոյն և ասորի ուղեւորներ իրենց նոյն ձևի ժամանակագրութեանց մէջ գիտցած էին մտցնել գիտական տարազ մըն ալ, առաւելաբար Կիլիկիան շրջանին։

Թորգոմ Սրբազան, խորապէս գիտակ բանասիրական և ազգագրական արժէքներուն, շնորհաստանի համար տակաւին նաւ չառած, պատրաստուած կը թուի ըլլալ բանասիրական արդիւններով հարուստ Ուղեգրութիւն մը խմբագրել ու նոյնքան յայտնի կ'երևայ որ առ այդ կարգացած ու ձեռքի տակ պահել ուղած է հայ և օտար բազմաթիւ աղբիւրներ, զորս մեծապէս ձոխացուցած ըլլալ կը թուի տեղունի վրայ, իւրաքանչիւր հանդիպածը քաղաքի մէջ հաւաքած ամէն կարգի հայադրոշմ արձանագրութիւններով և իրադեմներէ քաղած կենդանի վկայութիւններով։ Մեր այս համադման իբր ասպացոյց ա՛յն որ Հնդկանայի Յառաջարանին մէջ կ'ակնարկուի որ Թորգոմ Սրբազան ամէն տեղ, ինչպէս որ կը կարգանք գիրքին շատ մը էջերն ալ, երկիւղած պաշտօնավոր ու գիտական միտքի վայել համբերատարութեամբ, ծնորդրած կամ կանգնած է իւրաքանչիւր տապանաքարի, խաչքարի ու այլ յիշատակարանի առջև և խնամով գիրի առած է զանոնք ու նմանապէս ընդօրինակած Հնդկահայ տասը եկեղեցիներու զիւանատանց մէջ պահուած ու պատմական արժէք ունեցող բոլոր արձանագրութիւնները։ Յայտնի է որ Թորգոմ

Սրբազան խղճմտօրէն կատարած է այս ծանր ու մաշկոյնող և սակայն շատ պատուաբեր աշխատութիւնը։ Հակառակ ասոր սակայն այս կարեւոր մատենին ամբողջական ընթերցումը որքան հաճոյքով՝ նոյնքան օգտուելով լրացնելէ յետոյ, ո՛չ նուազ զարմանքով դիտեցի որ հանգուցեալին բանասիրական այս հաւաքումները երբեք տեղ ունեցած չեն անոր մէջ, մինչդեռ գիրքին արժէքը մեծապէս պիտի աւելնար, եթէ զօր օրինակ իր հանդիպածը իւրաքանչիւր քաղաքի նկարագրին ու հոն ծաղկած հայ անցեալ ու ներկայ կեանքի նուիրած տղերուն անպայմանօրէն յաջորդած ըլլար արձանագիր տեղւոյն վրայ հաւաքուած բոլոր յիշատակարաններուն։ Կը խորհիմ որ գիրքին հրատարակութեանը հսկող վարչապետներ չեն փափագած անոր մէջ տեսնել Ալիշանի Սիսուանը կամ Ուլոյստեանի Հայ Կեսարիան։ Բայց այդ տեսակէտով իսկ Հնդկանայի պիտի ներկայանար զրական ու բանասիրական կրկին արժէքներով անփոխարինելի մատեն մը։ Օտար նոյն սեռի գրականութեան մէջ, առանց յիշելու դեռ ա՛յնքան բազմաթիւներ, Victor Langloisի Voyage en Cilicie երկհատոր Ուղեգրութիւններ, զրական ու բանասիրական մեծարժէք հատորներ են։ Լանկուա հայերէնի ծանօթ չըլլալով հանդերձ՝ իրեն ուղեկից հայ վարդապետի մը օգնութեամբ մի առ մի ընթերցանակը տուած է իր գիրքերուն մէջ անցուցած էր մեր Կիլիկիան Հայաստանի քաղմաթիւ յիշատակարանները, երբ նման յօդուութիւն մը յիշան առած չէին Կիլիկիցի հոգեօրականներ, ամէն դիւրութիւն ունենալով հանդերձ։ Եթէ ընդունինք պահ մը որ այս ձևը կրնար Հնդկանայի առաւելապէս զբոսական ու հայեցողական կերպարանին ստուեր բերել, ինչ որ հիշող չէ անշուշտ, կարելի էր բոլոր այդ հաւաքումները, առանձին գիտակարգութիւններով, անցունել գիրքին ի վերջ, իբր Յաւելուած նոյնիկ, հոգ չէ թէ այդ ծրագրով գիրքը ստանար կրկին ծաւալ ու հետեւաբար նիւթական կրկին զոհողութիւն։ Ու քանի որ ողբացեալ հեղինակը լիովին կատարած էր գիրքին մէջ անպայմանօրէն իր տեղը ունենալու կոչուած այդ տաժանելի աշխատանքը, արդար էր որ յարգուէր իր սկզբնական ծրագրերը։ Ես վստահ եմ որ այս գեղեցիկ գիրքը չուտով պիտի ունենայ իր երկրորդ տպագրութիւնով, մեր առնչադրած ձեռով, արգարացնելու համար ընտրադոյն զոյրութեան ու պատմութեան ծառայած ըլլալու՝ կոչումը։ Ուշադրութիւնս գրաւեց որ հեղինակը ո՛չ մէկ տեղ յիշատակութիւն չըներ իր ուղեւորութեան ընթացքին հայ եկեղեցիներու կամ ազգայնոց մօտ հանդիպածը հայերէն ձեռագիրներուն։ Անպայման որ, հոգ չէ թէ քիչ թիւով, հայերէն ձեռագիրներ գտնուած ըլլան Հնդկահայոց մօտ, բոլորն ալ Նոր Ձեռնարկ մէջ գրուած ու պանդուխտ բարեպաշտներու հետ մինչև ձա՛վա ուղեւորած։

Գիրքին մնացեալ մասը, գրեթէ 300 էջերու մէջ սեղմուած, ուղեւորի զմայլելի օրագրութիւններ, տպաւորութիւններ՝ քիչ մը ամէն հանդիպումի յատուկ, ու նաեւ տեղեկութիւններ

հայ և օտար ապրումներու շուրջ, իր ներկայ ձևին մէջ սակայն, ինծի համար դէժ, շատ աւելի շահեկան է, քան գիրքին առաջին մասը: Վասնզի ի՞նչ է վերջապէս նպատակը այդ երկարաշունչ ու շատ մը հանգստաւէտ ու հաճելի պայմաններու տակ իսկ կատարուած տաժանելի ու վտանգաւոր ուղևորութեան մը: Եթէ հայրապետական հրամանի մը կամ հրաւերի մը սիրայօժար կատարումն է, իբր նուիրակ ու հովիւ, երթալ տեսնելու համար ազգին ցիրուցան բնկորները ու այս առթիւ իբր պայմանագրական պարտականութիւն ու յաճախ իբր զրօսանք, օրագրութեան ձևի տակ պահել ուղևորի տպաւորութիւններ, այսքանը շատ սահմանափակ աշխատութիւն մը պիտի ըլլար. ու թորգոմ Սրբազանի հոգին ու միտքը կրող սեւ կրօնաւոր պիտի չերէր երբեք սահմանափակուիլ օրագրի մը ննդ ու անշիջ պարագիծերուն մէջ: Զնդկահայոց համար ալ, նմանապէս, բոլորովին անբաւարար ու աննպատակ պիտի ըլլար լուցուած մոմկէշներէն յետոյ սպասել հնօրեայ եկեղեցւոյ մը առջև, ընդունելու համար մէկը որ Մայր Աթոռի անունը և շիջելափառ հայրենիքի մը հառաչանքը պիտի բերէր իր հետ: Աւելի քան երեք դարու ազգային, հոգեւոր ու մշակութային երբեմն այնքան նոսր անցեալ մը ապրող Զնդկաստանի հայութիւնը վերջապէս պէտք էր խորունկ մտածումի առարկան ընէր իջմիածնի սրբազան Նուիրակը, ու ողբացեալը իր այս հոյակապ երկասիրութեամբ, աւաղ վերջինը ըլլալու զատապարտուած իր սակեղէն հրիտակներուն մէջ, կուգայ իրապէս արդարացեալ իր վեհաշուք ու առաքելատիպ պաշտօնը, «՛՛ միայն ամէն տեղ իր հոգիին կրակը վառելով Զնդկահայոց տակաւին հայրենի ու հոգեւոր ամէն զգացումի առջև բարաստուն սիրտերուն մէջ, այլ այդ սիրտերը ուղելով յարաշարժել, որպէսզի հեռաւոր օտարութեան մէջ ծաղկող հայրենի այդ անդաստակը չցամբի, չարունակուած տեսնելու եռանդով Զնդկահայոց դիրքն ու անունը, ազգերու, ցեղերու, կրօնքներու և լեզուներու այդ անսահման հնոցին մէջ, թորգոմ Սրբազան, հմուտ իր ցեղի անցեալ պատմութեան բոլոր շրջաններուն ու ծանօթ հայ գաղթականութեան պատմութեան, սոսկումով կը դիտէր իր հանդիպած բոլոր քաղաքներուն մէջ երբեմնի ճոխ ու ազգային զգացումով տոգորուած Զնդկահայոց ապագային ներկայացնելիք վիճակը՝ ձուլումով անհետացում, ու բաժնուելէ առաջ անոնց կուտայ հրաժեշտի իր ողջոյնը, կալկալիս անյարաքաղաքին մէջ, ուր զխառնաբար լինէր լսողներու հոմ բաղմութեան առջև, կը պարզէ Զնդկահայ գաղութի ապագան, դայն չենթարկելու մտահոգութեամբ լեհահայոց և չուսգարահայոց երբեմն չեն գաղութներու այսօրուան տխուր վիճակին: Նուիրակը կուգէ սրբաբացօրէն խօսիլ, տալով իր գործնական թելադրութիւններն ու սրտագրաւ պատգամները, անընդհատ տասնըվեց ամիսներ զինքը շրջապատող ու իր խօսքին ու լրջութեանը հմայքին տակ ապրող իր աշխիւ ու հաւատացեալ ազգակիցնե-

րուն, նման այն զարմանալի միջատին՝ որ իր ձուլիները թափելէ առաջ, իր շուրջը մեծած փոքրիկ ճճիներ ու օրդեր կ'ամբարէ, թխտումն քիչ յետոյ վերահաս իր մահուամբ անսուալ չձգելու բնազդով իր ձագերը: Թորգոմ Սրբազան կը կատարէ այդ պարտականութիւնը, հոգեւոր ու բարոյական իր անունըր տալով Զնդկահայոց, որպէսզի իր մեկնելէն վերջ, անոնք հոգեւորապէս ու մտաւորապէս չմեռնին ու շարունակեն դեռ պահել իրենց անցեալ ու կենսունակ դիրքը: Պահ մը յուսահատ Զնդկահայոց մօտիկ ապագային ու յափշտակուած անոնց անցեալ փառքերէն, ահազին կորով կը սպասէ իր հրաժեշտի այդ բաժնախօսութեան մէջ, (էջ 368), Զնդկաստանի ովկիանին վրայ նաեւ մը պէս ծիսացող հայկական գաղութը ընկղմելէ ազատելու նպատակաւ: Պէտք է պահել, կ'ընէ, հայ կրօնն ու եկեղեցին, հայ լեզուն ու գրականութիւնը, մանաւանդ լայնելուն, որ իրենց համար գրեթէ մեծած կամ անխօս լեզուն մը դարձած է ներկայիս: Խաղաղ ծովու մը վրայ ստեղծող շողեւանի մը մէջ յանկարծ լրջուած անախորձի մը պէս, Հայրապետական այցելուն է որ կը հնչեցնէ ահազանքը, բնազդական ուժգին մղումով մը: Եկեղեցի ու զարոյց կը դռէ այցելուն ու նաեւ ազգային կեանքը, ապրեցնելու համար այդ թանկագին գաղութը: Ու իբր միակ գործնական դարման, կ'առաջարկէ Զնդկահայոց ուրոյն առաջնորդութեան մը կազմակերպութիւնը, շարժալ մը այն ողջմիտ համագումրէն՝ որ Նոր Ջուղայի Առաջնորդարանը ներկայապէս անկարելի է որ կարենայ հասնիլ Արարիոյ ծովէն մինչև Զնդկաշին և Մալաթիան արշիպեղաքօր ցրուած այս հեռաւոր գաղութին ազգային և հոգեւոր պէտքերուն: Ու զեռ շարունակելով՝ «տարիներու փորձը և ներկայ իրականութիւնը անոր անժխտելի ապացոյցն են»: Ճաշնապով լեզուն այս խօսքերէն ի վեր քառորդ դար անցած է ահա՝ ու զժախտաբար չէ իրականացած օղբացեալ նուիրակին այս ողջմիտ ծրագիրը, անօր համար արդեօք՝ որ Զնդկահայի Նոր կը հրատարակուի...: Ու ինչպէս կարելի էր իրականացնել երբ Զնդկահայոց ընդարձակ գաղութին հոգեւոր, ազգային ու կրթական վարչութիւնը իրեն սահմանափակող Նոր Ջուղան ինքն իսկ չունի առաջնորդ, ու այս՝ աւելի քան առաջ տարիներէ ի վեր, Զնդկահայի ես կը հաւատամ որ շատերէ առաջ թորգոմ Սրբազանի մարզած եռանդուն վարդապետները պիտի կարգան ու անոր էջերուն մէջ տեսնեն իրենց ապագայ գործունէութեան ընդարձակ հորիզոններ, փրկելու համար այդ պատուական գաղութը վերահաս կորուստի վտանգէն: Խաղալին և Մանչուսիա ալ աւելի հեռու են Սուրբաբայանէն: Ու յետոյ, այս դիրքը պէտք է որ կարգայն ու իր ընտանիքին մէջ պահէ իւրաքանչիւր հնդկահայ, ի հարկին ապահովելով նոյնիսկ գիրքին անդիմելի թարգմանութիւնը: Այլապէս այստեղ ժեքաւոր մտածանքն պիտի մնայ ընդ միշտ Սրբազանին «յետ մահու» վերջին հրիտակը և կամ գրական Նոր հատոր մը, զայն խմբագրողին ղեկին միայն սիրահար եղբայրներուն համար: Զնդկահայի պէտք ունի վերականգնացման, եթէ տակաւին ուշ չէ սակայն...»

Երուսաղէմ
28/5/1941

ԱՐՏԱՆԱԶԴ ԱՐՔԵՊՈՍԿՈՊՈՍ

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԼԸ

(Զայս բուրբն է զրկեր Ապրոն Սուխան վարդապետին խոստովանի):

Ծանրի, իմ աչաց լոյս որդի Սուքիաս հայրապետ, չի լինի՝ չի լինի այս անարատ կոյս խաղաղութիւն պղծուի. մեծաւրաց մօտ փոքրաւորութիւնն կրակի մօտեւորութիւն է, որպէս առակ կայ կ'ասեն՝ Կուրպիւր սուլթան արթաշի սուզան տըր. ամենեքեան քենէ կու կարծեն: Այս աւր եկան աղաչելով զայս զրկ տուին, որ ես այլ կու խնդրեմ ի քենէ, որ ջանք անես այս բանս զօրանայ, թէ չէ՝ Բրիտոս միաձինն վկայ է՝ քեզի համար լաւ չի լինիր, որ այս խաղաղութիւնն այլ և այլ լինի. կարդա քիչ՝ իմացիր շատ: Երկրպագութիւն արա հոգեւորտիրոջայ սուրբ ոտիցն յիսնէ, ու զայս թուգթ իւրն մի՛ ցըցներ, քեզի խոստովանաք է: Պէնտէի Ապրո:

ԼԹ

(Ապրոյ Զեւեպի Կ. Պոլսէն առ Եղիազար կաթողիկոս):

Պէնեմ էֆանաւմ սուլթանեմ հազրէթ-լէրընայ մուպարէք խաքիփայի շիրիֆլէ-րընըն պէն շէքլան վէ ճանի կօնկուլտէն եուզում սուրաքտան սօնկրա, Բրիտոս Միաձին սուլթանեմ պու խեղճ ազգ իչուն երկան կեանք վէ սիհաթի պէտէն պարգէէ. ամէն: Պէնեմ ֆազլիլէթլի էֆանաւմ, Ըստամպօլտա օլան մեծ և պզտիկ տօստընըզ վէ գայրի տօստընըզ պու պէնտէնըզէ կէլըպ իրիճա վէ նիեազ էթաիլէր պու խուսուս իչուն քի՝ ճէնապը շէրիֆընըզ պէն գու-լուն տախի խաղաղութիւն էթմէնըզ իչուն պէնտէնէմէ իլան պիր ատամ էթէկընըզէ կօնտուրայիմ. պու գուլունըզ տախի ֆու-գարայա մէրհամէթ էյլէյէսընըզ պատճառով Յարութիւն Զեւեպի գուլունազի հուզու-րունըզա եուզ սուրմէք իչուն իրսալիւ պէն-տէնըզիա գըլընմիշ տուր. քո սուրբ աղօթ-քով, ա՛յ սուլթանեմ, որ ստացգ յերկրպա-գութիւն անէ. կը խնդրեմք ու խաղաղու-թեան խոնարհիւ՝ մի՛ մեզ այլ վասն սիրուն Բրիտոսի. բաւ է: Ուլիսի ե. Պէնտէի Ապրո:

Խ

(Ուխտագիր Եղիազար կաթողիկոսի ի Հալէպ ընդ Մարտիրոս վարդապետի Ղրիմեցւոյ) (*):

Քանզի ըստ ազգեցութեան ճշմարտութեան Հոգւոյն վկայեալ իմաստեց՝ թէ Աստուած զման ոչ արար, այլ նախանձու բանսարկուն եմուտ ման յաշխարհ և գտաւ եկամուտ և վասն այնորիկ եկն Որդին Աստուծոյ յայտնութեամբ ըստ առաքելոյն՝ զի լուծցէ զգործս սատանայի. և արգարեւ ելոյժ, քանզի եղև միջնորդ և քակեաց զկրճիմն և միաւորեաց զբաժանեալսն անձառ սիրով և եցոյց պատճառ քակման և ապականութեան զբաժանումն տաւրութեան ի բան՝ թէ Տուն բաժանեալ երկու՝ աւերի և քաղաք երկու բաժանեալ՝ կործանի, որոյ պատճառէ սրբազան անօթ նորին ընտրութեան առաւելապէս կշտամբելով նախատէ զհրապոյրսն առարկողին յասնէ՝ թէ Զանտոհմ ընտրեաց աշխարհիս և զարհամարհեալս, զի զեսն իմն խափանեացէ: Քանզի այս է ստուգապէս կրկին եղջիւր չարազուլս վիշապին, որով ջանայ որսալ զմարդիկ թէ հնար ինչ իցէ՝ և զընտրեալսն. և ի սոյն փորձ մտին բազումք ի մարդկանէ, որոց և յոգունք խոնարհութեան Տեառն զինու մարտեալ ընծայեցան ի սէր սիրելւոյն: Բայց մեք յետեալ ի նոցունց զերընթաց շաւղաց, գտաք պարտեալ ընդգլմամարտէն ի բազում նուագս. ապա դարձեալ այցելութեանց ամենահնար ձեռնառողին ծագեալ նշոյլ ի սիրտ բանականութեան՝ նախագէմ խոնարհութեամբ և զարձիւ սիրելի որդեկի իմոյ տեառն Մարտիրոս վարդապետի, ապա բնամած սիրով և գթով իմա մեղապարտի՝ Եղիազար կաթողիկոսի, վասն նորազոյն պատուիրանի սիրոյ Տեառն Յիսուսի և վասն անխայելոյ ի գայթակղութիւն Արամեանս սեռի և վասն անեղձ հաստատութեան Սուրբ Աթոռոյն Երուսաղեմի և Սուրբ Էջմիածնի, զիջեալ ընդ սէր որդեկի իմոյ Մարտիրոս վարդապետի՝ ընկալայ զխնդիրն և հաւանեցայ ընդ բանսն, ետու զայս մուրհակ ուխտի հաստատութեան վասն երկց իրաց:

(*) Ընդօրինակութեան մէջ ուխտագրի վերնագիրն է. «Տեառագիր ուխտի ընդ Մարտիրոս վարդապետին որ ի Հալապ»:

Նախ՝ զի որպէս և ի սկզբանէ չունէի կամք և ոչ գոյր ի խորհուրդս իմ յինքնէ եպիսկոպոս օրհնել և հաստատել ի թեմս Սուրբ Էջմիածնի և կամ զարբալոյս մեռուն առաքել ումեք տոանց խնդրոյ ուրուք, որպէս զի երկոտասան բանից իմոց վկայեն ինձ, զնոյն ուխտեմ և հաստատեմ վկայութեամբ Աստուծոյ և ամենայն սրբոց նորա:

Երկրորդ՝ զի զեսն իմն բառնալոյ և վասն կարեկցութեան սիրոյ զիջեալ առ խոնարհութիւն և դարձ որդիկի իմոյ Մարտիրոս վարդապետի՝ ձեռնադրուելու եղէց ի կցսրգութիւն պարտուց իւրոց և անտրտունջ կացից ի ծառայութիւն Սուրբ Երուսաղեմի մինչև ինքն, անուամբ Սուրբ Երուսաղեմի, ջանացեալ այսր և անդր՝ կարիցէ լղրծիլ և ազատիլ ի պարտուց իւրոց:

Երրորդ՝ զի վասն առաւել սիրոյ թոյլ տուեալ զայս ամու հաւաքեալ զնուիրակաց Սուրբ Երուսաղեմի զնուէրսն ի Տանէն Յունաց առաքել ի կոստոնդնուպոլս և ժամանիլ ի ձեռն Սուրբ Երուսաղեմի վէժիլ Ռօճա Սողոմոնին և նորին ձեռօք տալ ի պարտս պարտատիրաց:

Այս գիր ուխտի հաստատութեան եղև ի քաղաք Հալապ, թվին ՌժԺԶ (= 1667) ի յուլիս ամսոյ իզ. ի մէջ Հոգեւանն:

ԻԱ

(Ուխտագիր Մարտիրոս վարդապետի Ղրիմեցոյ ընդ եպիսկոպոս կարողիկոսի) (*):

Բարեաց ամենայնի պատճառ Աստուած տեսանի ի ստեղծուածս և ամենայն բարութիւնք ի նմանէ մեզ պարգեհալ, որպէս ասէ ոմն ի որբոց՝ թէ Ամենայն տուրք բարիք և ամենայն պարգեք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ ի Հօրէն լուսոյ: Իսկ առիթ և պատճառ ամենայն շարեաց և հայրատելութեանց սկզբնաւարն սասանայ է, որ և ի Տեառնէ կոչեցաւ մարգասպան և թշնամի մերոյս բնութեան: Յորոյ առարկութեանց սկսեալ արմատացաւ սաստիկ խռովութիւնս և աղմուկս ի մէջ երկուց աթոռոցն զխաւորագունից, այսինքն՝ Սուրբ

Երուսաղիմայ և Սուրբ Էջմիածնայ կաթողիկոսացն, որոց պատճառաւ և ես նուառ ծառայ Քրիստոսի Մարտիրոս վարդապետ Ղրիմեցի զնացեալ յարքունիսն առի զառաջնորդութիւն Սուրբ Երուսաղիմայ թագաւորական հրամանաւ ի ձեռաց Եղիազար կաթողիկոսին: Իսկ այժմ յազազս խաղաղութեան և սիրոյ և զառաջինն հաստատուոյ զսիրոյն կատարելութիւն, յանձնեցի ի նա զիմս առաջնորդութիւն որ ի Սուրբ Երուսաղէմ, զի երթեալ հոգացցէ զամենայն գործնաւորութիւն Սրբոյ Աթոռոյն, որպէս երէկն և յեռանդն, և ամենայն առ և տուր ընդ մօտն և ընդ ելն իւրով իշխանութեամբ եղիցի՝ առանց ուրուք հակառակութեան, զի ինձ հաճելի է և հաւանելի: Ի այց միայն էմր ու պէրաթի անունն իմ վերայ մնացէ ժամանակ ինչ, որ ես նովին անուամբ զընացեալ շրջեցայց յաշխարհն յԱրեւելից առ ի գտանել հնարս ազատութեան պարտուցս և վերստին հաստատել զառաջինն ունն ի մէջ երկուց աթոռոցն սրբոց, և յետ այնորիկ եկեալ թէպիմ արարից առ Եղիազար հոգեւորաւորն զինչ և իցէ զամենայն առ իս, թէ՛ էմր և թէ պէրաթ, թէ՛մէսուկ և հուշճէթ և այլ զինչ և պիտոյասցի՝ առանց հակառակութեան, կամաւ և յօժարութեամբ իմով: Եւ եթէ այնուհետեւ ակորժ թուիցի երկոցունցս կամաց՝ եղէց անդ իբրեւ զմի աշակերտացն իւրոց, ապա թէ ոչ՝ զնացից ուր և կամիցիմ, սիրով և առանց տրտնջանաց:

Եւ դարձեալ փակեցից զսա դաշնական վճռաւ և երգամբք հաստատողք, զի մի երեեսցի խաբէութիւն իմն և կեղծ ի բանս, զի եթէ վրիպիցեմ մի բան կամ այլ աւելի յասացելոց աստի, ընդ մասնէին Յուդայի և ընդ խաչահանուացն դատիցիմ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ օրհնելոյն յաւիտեանս:

Դրեցաւ գիրս դաշնական ի թվականիս մերոյ ՌժԺԶ (= 1667) և յուլիս ի իզ. ի մայրաքաղաքս Բերիայ, որ է Հալապ, ի մէջ Սուրբ Երուսաղիմայ Հոգեւանն:

Հրատարակեց՝ Մ. Ե. Ն.

(*) Ընդօրինակութեան մէջ ուխտագրիս վերնագիրն է. «Գիր սիրոյ և ձեռագիր ուխտի այս Մարտիրոս վարդապետին է»:

ՈՒՂՆԵԼԻՔ.— Սիոնի նախընթաց 3-4 միացեալ համարին մէջ երես 84ա. տղ 19՝ և 6 նիւացի կարգալ՝ Ենիկուցի. երես 84բ. տղ 3՝ քէ գով կարգալ քէգով:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք Ե Ի Բ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Ք

* 27 Ապրիլ նոր Կիրակի (Կրկնակի) . — Ս. Փրկչի վանուց մէջ, սովորութեան համաձայն, Ս. Պատարագ մատոյց խոստովանահայր Հոգ. Տ. Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեան, եւ քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ. «Որք ի Քրիստոս ննջեցին, կորեա՞ն արդեօք» քնարանով: Ներկայացուց մահը իբրեւ «երկնքի վրայ բացուած պատուհան մը», անոնց համար մանաւանդ որոնք զիտեն իրենց կեանքին մէջ ապրիլ սկզբունքներուն համեմատ քրիստոնէական վարդապետութեան: Սկզպիտինքնուն համար գերեզմանն ալ սեւ փոս մը ըլլալու տեղ պիտի ըլլայ անդրուիտը մը:

Ս. Պատարագէն յետոյ եկեղեցական դասը ամբողջ ժողովուրդով, գնաց Արարայի հայ քաղերու յիշատակին կանգնուած կոթողին շուրջ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարել: Եւ յուշարձանին զիմաց խոսեցաւ Տ. Եղիշէ Վրդ.: Ապրիլ 24ի սգաւորուն առթիւ, Ապրիլ 24ը, ըսաւ, մեր պատմութեան ձայնն է, մեր դարաւոր սգորումներու վերջին փուլերէն մին, այդո՞ւ մեր պատմութեան մաս կաղմոյ, Թշնամին մեր գոյութեան սպառնաց, մենք հակառակ մեր ծանր կորուստին անգամ մը եւս ծառացանք մեր գոյութեան խորիմներուն արձակուած փառնգին ղէմ եւ յաջողեցանք:

2ի բաւեր միայն 24ի յիշատակին առջեւ միանալ, պէտք է նաեւ իւրացնել այն ոգին որ մեր մէջ միլիոն մեռելներունը եղաւ եւ զիրենք մահուան եւ Աստուծոյ առաջնորդեց:

* 3 Մայիս Եր. — Երեկոյեան ժամերգութիւն կատարուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնատան մէջ, յետ հանդիսաւոր մուտքի եւ «Հրաշափառ»ի, որուն նախապահեց Գեր. Տ. Արտաւազդ Արքեպս:

* 4 Մայիս Կիր. — Աւետարանմանք. առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնատան մէջ, իսկ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ: քարոզեց պատարագիչ Գեր. Տ. Արտաւազդ Արք. «Անաւասիկ զնեմ տեմ ընտիր պատուական . . .» քնարանով: Յոյց տուաւ որ բոլոր նահապետները եւ մարգարէները սոյանք էին ա՛յս օրուան, ուր հաստատուեցաւ Աստուծոյ Աթոռը Ս. Գերեզմանի վէմին վրայ: Այսօր է որ Աստուծոյ թագաւորութեան անկիւնաքարը դրուեցաւ, եւ ստոր վրայ կանգնած հաստատութեան հաւատացողները պիտի չզղչան եւ չամչան իրենց կեանքին մէջ, որովհետեւ Քրիստոս-թագաւորը բռնութեամբ եւ զօրքանակներով չէ որ կը բազմացնէ իր հետնորդները:

* 11 Մայիս Կարմիր Կիրակի. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն: Քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ. յոյց տալով որ այս օրը յատկա-

նընդ բացատրութիւնը՝ Կարմիր Կիրակի, պատկերն է հայուն կեանքին: Հայ ժողովուրդը Կարմիր Կիրակին մէջ է ապրեր, երբ իր հայրենի զաւտերուն կարմիր անդատանները կը վայելէր, եւ երբ ներկայի զմեզակ պայմաններու մէջ առիկա վերապրիլ կ'ուզէ: Մեր ժողովուրդը անմահութեան գերեզմանին յաղթանակով ջնորհուած կարմիր օրերու երազն է որ կ'ապրի:

* 18 Մայիս Կիր. — Տօն երեւման Սրբոյ Խաչի. Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ. քարոզեց Տ. Տիրայր Վրդ. հետեւեալ քնարանով. «Եւ դուք յորժամ առնիցէք զամենայն հրամայեալն ձեզ, առաջիք թէ ծառայք անպիտանք եմք, արարաք զոր պարտ էաք առնել:» Յոյց տուաւ Յիսուսի աշակերտներուն տակաւին խաչ, միամիտ ու սխալ ըմբռնումները Անոր իշխանութեանը եւ զօրութեանը մասին: Անոնք զեւ չէին գիտեր թէ ծառայութեան իշխանութիւնը, զոնորքեան գործընթան է Յիսուսի քարոզած նոր Աւետարանը: Եւ, տիրոջ ու ծառայի առաւել Յիսուս իր աննախընթաց, նոր ըմբռնումն էր որ կը պարզէր կեանքի պարտականութեանցը մասին: Ու այսօրուան Խաչի տօնը, պարտականութեան կեանքն է որ կը լուսաւորէ, յիշեցնելու համար մեզ թէ միշտ Գողգոթայէն յետոյ արժանի կրնանք ըլլալ Համբարձման երանութեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

* 2 Մայիս Ուր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, հետն ունենալով առժամեայ դիւանապետ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ.ը, այցելեց տեղւոյս իւրաքեան Ընդհանուր Հիւպատոս Պէյլին, ի ջնորհաւորութիւն իրաքի վեհ. Ֆէյսալ Բ. Թագաւորի ծննդեան տարեգարձին:

— Նոյն օրը, Ն. Ամենապատուութիւնը հետն ունենալով Հոգ. Տ. Սերովբէ Վարդապետը, փոխադարձաբար այցելեց տեղւոյս Ռուս Միաբանութեան մեծաւորին, ի ջնորհաւորութիւն Ս. Զատիկի տօնին:

— Նոյն օրը, յետ միջօրէի, Երուսաղէմի կառավարչի օդնական Մր. Մանթուրա այցելեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

* 7 Մայիս Դչ. — Ի զիմաց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր՝ առժամեայ դիւանապետ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ. եւ Աւագ-Թարգման Հոգ. Տ. Հրազդան Արեղայ ներկայ գտնուեցան Y. M. C. A. ի տարեկան հաւաքոյթին:

* 21 Մայիս Դչ. — Երուսաղէմի Եգիպտական Ընդհանուր Հիւպատոս Պէյլը այցելեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր:

* 26 Մայիս Բչ. — Ն. Ամենապատուութիւնը հետն ունենալով առժամեայ դիւանապետ Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ.ը փոխադարձ այցելութիւն տղաւ քաղաքիս Եգիպտական նոր Ընդհանուր Հիւպատոս պէյլին: